

บทที่ ๓

หลักคำสอนเกี่ยวกับระบบวรรณะสี่

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวรรณะสี่ตามทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท” ในบทนี้ จะศึกษาหลักคำสอนเกี่ยวกับวรรณะสี่ในมิติของพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นมาในช่วงที่มนุษย์ถูกกดขี่ด้านอิสรภาพ มีการถือชั้นวรรณะ เป็นการจำกัดสิทธิ และหน้าที่ของมนุษย์ ยังผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ไม่เท่าเทียมกันในสังคมอินเดียสมัยนั้น โดยเฉพาะสังคมชนชั้นของอินเดียในสมัยนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของชนชาติอริยกะ ซึ่งเป็นผู้ผูกขาดอำนาจแต่เพียงเผ่าเดียว กระทั่งพระพุทธองค์ได้อุบัติขึ้นในโลกในฐานะเจ้าชายแห่งราชวงศ์ และทรงออกผนวชได้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงปฏิเสศการถือชั้นวรรณะทั้ง ๔ คือ “พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร” ด้วยการยึดถือหลัก “กรรมหรือการกระทำ” เป็นประการสำคัญต่อชีวิตสรรพสัตว์ ในบทนี้จะได้ศึกษารายละเอียดของหลักคำสอนเกี่ยวกับระบบวรรณะสี่ ตามทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท ว่าพระพุทธศาสนามีท่าทีต่อระบบวรรณะสี่ของผู้คนในสมัยพุทธกาลอย่างไร โดยศึกษาในรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ตามทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท และจะศึกษาระบบวรรณะสี่ ในมิติพระพุทธศาสนา ด้วยการรวบรวมเรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ เป็นลำดับ ดังนี้

๓.๑ แนวคิดระบบวรรณะสี่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท มนุษย์ยุคแรกที่มีขึ้นในโลกนี้นั้น จุตินมาจากชั้นพรหม ดังที่ตรัสไว้ในอัคคัญญสูตร เริ่มต้นจากการที่สามเณรสองรูป คือ สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวชะได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อประสงค์จะฟังธรรม สามเณรทั้งสองรูปนั้นเดิมเป็นพราหมณ์ที่นับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน กำลังอยู่ปริวาสกรรม คือตติยปริวาส การอบรมเพื่อต้องการที่จะเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อไปถึงพระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ทั้งสองนั้นเคยเป็นพราหมณ์มาก่อนเมื่อมาบวชเช่นนี้ พวกพราหมณ์ไม่ด่าว่าบ้างหรือ สามเณรทั้งสองรูปก็ได้กราบทูลว่า “พราหมณ์พากันด่าว่าอย่างรุนแรง พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นด่าว่าอย่างไรบ้าง สามเณรทั้งสองก็กราบทูลถึงคำด่าของพวกพราหมณ์ว่าพราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะประเสริฐที่สุดเป็นวรรณะขาวบริสุทธิ์ เป็นบุตรเกิดจากอูระ เกิดจากปากของพรหม มีกำเนิดมาจากพรหม พรหมเนรมิตขึ้น พวกอื่นเป็นวรรณะดำ พวกอื่นนอกจากพราหมณ์หาบริสุทธิ์ไม่ เจ้าทั้งสองคนละวรรณะอัน

ประเสริฐสุดเสียแล้วไปเข้ารีตวรรณะที่เลวทราม คือ พวกสมณะที่ศิระโล้นเป็นพวกคฤหบดี เป็นพวกดำ เป็นพวกที่เกิดจากเท้าพรหม ข้อนั้นไม่ดี ไม่สมควรเลย”^๑

พระผู้มีพระภาคทรงสดับแล้วจึงตรัสแก่สามเณรทั้งสองรูปนั้นว่าพวกพราหมณ์เหล่านั้นระลึกถึงเรื่องเก่าของพวกเรามีได้จึงกล่าวอย่างนั้น พวกพราหมณ์เหล่านั้นเกิดมาจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น จะมาอ้างว่าตนสะอาดกว่าคนอื่นหรือเป็นวรรณะขาวอยู่พวกเดียวได้อย่างไร จากนั้นตรัสเรื่องมนุษย์สี่วรรณะที่ทำดีได้ชั่วได้ชั่วเหมือนกัน และตรัสเล่าถึงการที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปฏิบัติต่อพระองค์ ด้วยความเคารพ จะเห็นได้ว่าการเริ่มต้นของพระสูตรนี้ เป็นการเริ่มต้นของปัญหาธรรมะที่มีมาเกี่ยวข้องกับสภาพทางสังคมในสมัยนี้ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าสภาพสังคมในขณะนั้นมีการแบ่งชั้นวรรณะกันอย่างรุนแรง พวกที่เกิดในวรรณะ (ที่ถือกันเองว่าสูง) ก็พยายามกดขี่หรือเหยียดหยามพวกที่ตนถือว่าเป็นคนวรรณะต่ำกว่าให้อยู่ได้อ่านาจ ซึ่งพระองค์ทรงปฏิเสธความเชื่อถือหรือระบบสังคมแบบนี้ที่พวกพราหมณ์พากันยึดถืออย่างจริงจัง และตรัสย้อนในเชิงให้คิดว่าพวกพราหมณ์ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ด้วยกันทั้งนั้น จะมาอ้างตัวว่าพิเศษกว่าคนอื่น สะอาดกว่าคนอื่นได้อย่างไร ซึ่งการปฏิเสธความเชื่อของคนส่วนใหญ่ในขณะนั้นเป็นแนวความคิดใหม่ที่ไม่เคยมีใครเคยพูดถึงมาก่อน จึงทำให้มีคนหันมาสนใจและหันมานับถือพระพุทธศาสนา มาก ต่อจากนั้นพระองค์ก็ตรัสเล่าถึงเรื่องราวดังกล่าว ที่พวกพราหมณ์เข้าใจผิดในเกณฑ์การตัดสินหรือการแบ่งชั้นของมนุษย์ให้สามเณรทั้งสองรูปเข้าใจ โดยตรัสเล่าถึงการเริ่มต้นของสังคมมนุษย์ว่า “โดยล่วงระยะกาลยืดยาวช้านานที่โลกจะพินาศ เมื่อโลกพินาศอยู่โดยมากเหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอภัสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิตเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายของตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลยืดยาวช้านาน”^๒

การอธิบายในพระสูตรนี้ มิได้อธิบายถึงต้นกำเนิดดั้งเดิมหรือตัวมูลการณ์แต่อย่างใด เพียงแต่อ้างถึงในช่วงก่อนที่โลกจะพินาศแตกดับไปตามกฎของธรรมชาติว่า สภาพความเป็นอยู่ของสัตว์ในยุคนั้นเป็นอย่างไร แล้วทรงอธิบายถึงวิวัฒนาการของโลกที่กลับมาเจริญอีกครั้งหนึ่ง สัตว์เหล่านั้นก็มาจุติในโลกนี้อีกมีสภาพความเป็นอยู่เหมือนกับตอนที่อยู่ในชั้นอภัสสรพรหม คือมีรัศมีในกาย ไม่ต้องกินอาหาร สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ จักรวาลทั้งสิ้นเป็นน้ำ มีดินมนไปหมด ยังไม่มีดวงดาว ไม่มีเพศ สัตว์ทั้งหลายดำรงชีพออยู่ด้วยความสุขสบายสิ้นกาลช้านาน ข้อความในพระสูตรต่อไปมีว่า “โดยล่วงกาลยืดยาวช้านาน เกิดวันดินลอยอยู่บนน้ำทั่วไป ได้ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๑/๘๘.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๖/๙๒.

เหมือนนมสดที่บุคคลเคี้ยวให้งวด แล้วตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นฝายอยู่ข้างบนฉะนั้น จ้วนดินถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี มีรสอร่อยดูจรรวมฝั้งเล็กอันหาโทษมิได้ ฉะนั้น”^๓

เมื่อเกิดจ้วนดินขึ้นดังนี้ เกิดมีสัตว์ผู้หนึ่งเป็นคนโลน ใช้นิ้วช้อนจ้วนดินเหล่านั้นขึ้นมาชิมดู รสชาติของจ้วนดินนั้นเกิดซาบซ่าไปทั่วร่างกาย จึงเกิดความพอใจและความอยากขึ้น สัตว์เหล่านั้นๆ ก็พากันทำตามคนโลนนั่น บางคนเริ่มปั้นจ้วนดินเป็นคำๆ แล้วบริโภค เมื่อบริโภคจ้วนดินซึ่งเป็นอาหาร หยาดทำให้รัศมีในกายหายไป ปรากฏดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นมา ดาวเคราะห์ทั้งหลายก็ปรากฏ ร่างกายก็เริ่มเปลี่ยนแปลง ผิวพรรณก็เริ่มผิแตกแตกต่างกันออกไป พวกที่ผิวพรรณดีก็ถือตัว ดูหมิ่น พวกที่มีผิวพรรณไม่งาม ซึ่งข้อความในพระสูตรตอนนี้แสดงให้เห็นถึงตัณหาของมนุษย์ว่า ธรรมดานั้น มนุษย์มีตัณหาอยู่ภายในจิตใจอยู่แล้ว เมื่อมีสิ่งมากระตุ้นซึ่งเป็นวัตถุภายนอก จึงกระทำการต่างๆ ตาม ความอยากหรือตามความต้องการของกิเลสได้อย่างง่ายดาย เมื่อสัตว์ผู้หนึ่งมีการกระทำต่อสัตว์อื่นๆ จึงกระทำการเปลี่ยนแปลงกันอย่างกว้างขวาง เมื่อมนุษย์มีพฤติกรรมที่ผิแตกจากเดิมก็ส่งผลให้ธรรมชาติมีความวิปริตแปรปรวนได้ การที่จิตใจของมนุษย์เริ่มตกต่ำลง เริ่มมีการถือตัว เหยียดหยามกันเรื่อง ผิวพรรณวรรณะนั้น ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความตกต่ำในสังคม ต่อมาจ้วนดินนั้นได้หายไป เกิด สะเก็ดเครื่องดินขึ้นมาแทนที่ตามลำดับ แต่มนุษย์ก็พากันดูหมิ่นเหยียดหยามเรื่องผิวพรรณวรรณะกัน มากขึ้น อาหารเหล่านั้นก็หายไปทุกครั้ง และทุกครั้งที่อาหารหายไปพวกสัตว์เหล่านั้นต่างพากันบ่น เพื่อถึงความเสียหายถึงรสชาติของอาหารนั้นๆ

เมื่ออาหารหายไปพวกสัตว์ก็จะมาประชุมกัน แต่ไม่ได้มาประชุมกันปรึกษาหารือเพื่อ หาทางแก้ไขหรือหาทางป้องกันไม่ให้อาหารนั้นหายไปอีก เพียงแต่จับกลุ่มกันบ่นถึงอาหารที่หายไปว่า ดีจริง ดีจริง ด้วยความเสียหาย พวกสัตว์เหล่านั้นเพียงแต่รู้ว่าอาหารหายไปเป็นของดีเท่านั้น แต่ไม่รู้ว่า อาหารนั้นคืออะไร หลังจากเครื่องดินหายไปก็เกิดข้าวสาลีชนิดที่เป็นอาหารได้ ไม่มีรา ไม่มีเกลบ ชาวสะอาดมีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร เมื่อเก็บไปบริโภคในตอนเช้าก็จะงอกกลับขึ้นมาใหม่ สัตว์ทั้งหลายได้พากันบริโภคข้าวสาลีเป็นอาหาร ข้าวสาลีทำให้ร่างกายมนุษย์มีวิวัฒนาการต่อไป ผิวพรรณวรรณะก็ต่างกันมากขึ้น เกิดมีเพศหญิงเพศชายขึ้น ทั้งสองเพศต่างก็เพ่งมองซึ่งกันและกัน แล้วเกิดความกำหนัดขึ้น เกิดความเร่าร้อนภายในกาย และพากันเสพเมถุน สัตว์อื่นๆ เห็นก็พากัน คำว่า ขว้างปาโปรยฝุ่นใส่สัตว์ที่เสพเมถุนนั้น พร้อมทั้งห้ามเข้ากลุ่มเดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง ผู้ใด ต้องการ เสพเมถุนต้องหลบซ่อนโดยการสร้างสถานที่กำบังปกปิดการกระทำนั้น ในตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้ง และการใช้ความรุนแรงในสังคม และยังแสดงถึงจุดเริ่มต้นของสถาบันครอบครัว ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของรัฐ และข้อความในพระสูตรยังแสดงให้เห็นถึงการฝ่าฝืน กฎเกณฑ์ของสังคม เพราะไม่สามารถอดทนต่ออำนาจกิเลสตัณหาที่มีอยู่ภายในจิตใจได้ และยังแสดง

^๓ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๖/๙๓.

ถึงการสะสมและเกิดทรัพย์สินของปัจเจกชนขึ้น ครั้งนั้นสัตว์ผู้หนึ่งเกิดความเกียจคร้านขึ้น จึงได้มีความเห็นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ เราช่างลำบากเสียนี้กระไร ที่ต้องไปเก็บข้าวสาลีมาทั้งในเวลาเย็น สำหรับอาหารเย็น ทั้งในเวลาเช้าสำหรับอาหารเช้า อย่างกระนั้นเลย เราควรไปเก็บเอาข้าวสาลีมาไว้เพื่อบริโภคทั้งเช้าทั้งเย็นคราวเดียวเถิด”^๔

สัตว์ผู้นั้นก็เก็บข้าวสาลีมาไว้บริโภคทั้งเช้าทั้งเย็นในคราวเดียว หลังจากนั้นก็เริ่มเก็บสังสมได้ ๒ วันบ้าง ๓ วันบ้าง ๔ วันบ้าง ๘ วันบ้าง สัตว์เหล่าอื่นๆ ก็พากันสังสมตามอย่าง เมื่อสังสมกันมากเข้า ข้าวสาลีก็กลายเป็นมีราห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มบ้าง ต้นที่ถูกเก็บเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกแทน จึงปรากฏว่าข้าวสาลีที่เก็บแล้วขาดเป็นตอนๆ พวกมนุษย์เหล่านั้นจึงประชุมปรึกษาหารือกันปรารภถึงความเสื่อมทรามที่เกิดขึ้นโดยลำดับ และหาทางแก้ไขปัญหานี้โดยการแบ่งข้างสาลีและปักปันเขตแดนกันขึ้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเกียจคร้านและความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา เมื่อมนุษย์เกิดความโลภ ทรพยากรธรรมชาติซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดก็มีไม่เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ จึงเกิดการจัดสรรปันส่วนกันครอบครองทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว แต่หลังจากแบ่งปันดินแดนและผลผลิตกันครอบครองแล้ว เกิดมีคนในโลกสงวนส่วนของตนไว้แล้วไปขโมยในส่วนของผู้อื่นมาบริโภค เมื่อถูกจับได้ ๒ - ๓ ครั้ง ครั้งแรกก็ได้แค่ตักเตือน คนที่ขโมยก็รับปากว่าต่อไปจะไม่ขโมยแต่ก็ไม่ทำตามสัญญา ภายหลังก็ขโมยอีก จึงมีมนุษย์บางคนทนไม่ได้ถึงกับลงไม้ลงมือพวกหนึ่งตีด้วยท่อนไม้พวกหนึ่งตีด้วยฝ่ามือ บ้างก็ใช้หินขว้างปา เมื่อเกิดเหตุการณ์วุ่นวายอย่างนี้ พวกมนุษย์ผู้ใหญ่ก็ประชุมกันเพื่อหาทางแก้ไขปัญหานี้ ครั้งนั้นแล พวกสัตว์ที่เป็นผู้ใหญ่จึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างก็ปรับทุกข์กันว่า

“พ่อเอ๋ย การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จักปรากฏ การดิ้นรนจักปรากฏการพุดเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏ ในเพราะบาปกรรมเหล่าใด บาปกรรมเหล่านั้นเกิดปรากฏแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราสมมติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือนโดยชอบ ให้เป็นผู้ที่ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น”^๕

ต่อจากนั้นเป็นการแสดงถึงการเกิดขึ้นของวรรณะต่างๆ ว่า เกิดจากการแบ่งงานกันทำตามความพอใจ การแบ่งงานกันทำเป็นแผนกๆ จึงทำให้เกิดความแตกต่างของหมู่ชน คือ ทำให้เกิดเป็นวรรณะขึ้น คนทั้งสี่วรรณะมิได้แตกต่างกันมาแต่เดิม ชาตีกำเนิดมิได้เป็นเครื่องวัดคุณค่าหรือตัดสินความแตกต่างระหว่างมนุษย์ว่าใครสูงต่ำกว่าใคร ดังข้อความในพระสูตรที่ว่า

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๐/๙๗.

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๑/๙๘.

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ ด้วยประการดังนี้การบังเกิดขึ้นของพวกกษัตริย์มีขึ้นได้ เพราะอักษรเป็นที่รู้กันว่าเป็นของดี เป็นของเก๋อย่างนี้แล เรื่องของสัตว์เหล่านี้จะต่างกัน หรือเหมือนกัน จะไม่ต่างกันหรือไม่เหมือนกันก็เพราะกรรมเท่านั้น นอกจากกรรมหาไม่ วาเสฏฐะและภารทวาชะ ความจริงกรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุดในที่ประชุมทั้งในปัจจุบันและในภายหน้า”^๖

๓.๑.๑ การกำเนิดมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

มนุษย์ คือ ใครได้ในแง่ของสมมติสังและปรมาณสัง ในแง่ความจริงชั้นสมมตินั้น อาจตอบได้ว่า มนุษย์เป็นผู้ชาย เป็นผู้หญิง เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ เป็นคำจำกัดความแล้วแต่จะคิดเอาตามแต่ละชาติภาษาไป ส่วนมนุษย์ในแง่ความจริงชั้น ปรมาณสังนั้นเป็นเพียงกระบวนการล้วนๆ ที่เกิดขึ้นดับลงเพราะการรวมกันเข้าของเหตุปัจจัย ไม่มีใคร สร้างขึ้น หรือเกิดขึ้นเพราะแรงดลบันดาลของใคร ไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา ดังนั้นมนุษย์หรือ ตัวตนแท้ๆ ไม่มี^๗

การยึดมั่นในอุปาทานทั้งสี่นี้ทำให้เกิดกิเลสต่างๆ ตามมามากมาย เช่น ความโลภ ความ พยาบาทคิดร้ายบุคคลอื่น ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่คุณความดีของบุคคลอื่น ความดี เสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความมายา ความโอ้อวด ความหัวดี ความแข่งดี ความถือตัว ความ ดูหมิ่นผู้อื่น ความมัวเมา ความประมาทเลินเล่อ ซึ่งเรียกว่า อุปกิเลส ซึ่งทำให้จิตใจของมนุษย์มัว เสร้าหมอง ก่อให้เกิดความทุกข์และความขัดแย้งต่างๆ ขึ้น ความทุกข์และความขัดแย้งมิได้มีอยู่เฉพาะ ในตัวบุคคลผู้เดียวเท่านั้น แต่ยังขยายตัวออกไปเป็นความขัดแย้ง ความบีบคั้น และความทุกข์แก่คน อื่นๆ ในสังคมด้วย กล่าวได้ว่าภาวะเช่นนี้เป็นที่มาแห่งความทุกข์ และเป็นที่มาแห่งปัญหาทั้งปวงใน สังคม การที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ความจริงในการกำเนิดของชีวิตและได้ตรัสไว้ว่า เมื่อสัตว์ ทั้งหลาย มีต้นเหตุ ความอยาก ก็มีชาติ การเกิด สิ้นต้นเหตุก็สิ้นชาติ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ยังมีกรรม วิญญาน และต้นเหตุอยู่ ก็ยังจะต้องไปเกิดในภพต่างๆ ต่อไป การเกิดของมนุษย์และสัตว์นั้น ต้อง อาศัยบิดามารดาเป็นเชื้อให้ด้วยการผสมพันธุ์ อาศัยธรรมชาติ อาศัยอาหาร เป็นชีวิตที่ประกอบด้วย วัตถุธาตุต่างๆ ที่หยาบกว่าโอปปาติกะ มีน้ำหนักร มีขนาดจำกัดตามแบบของตน กินเนื้อที่ ตายแล้วมี ชากเหลืออยู่ ส่วนเหตุและผลหรือเหตุปัจจัยว่า ชีวิตของเรานั้นต้องอาศัยความประชุมพร้อมแห่ง ปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความก้าวลงแห่งสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ จึงมีได้ ได้แก่

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๕/๑๐๔.

^๗ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๖๕/๔๑๘.

๑. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน (มาตาปิตโร สนนิปาตา โหนติ)

๒. มารดาต้องมีระดู (มาตา อุตุนี โหติ)

๓. มีปฏิสนธิวิญญูณมาอาศัยหรือมีสัตว์มาเกิด (คนธพโพ ปจฺจุปฺภุจฺจิโต โหติ)

นักชีววิทยาให้หลักเกี่ยวกับกำเนิดของชีวิตหรือองค์ประกอบของชีวิตไว้ ๒ อย่าง ได้แก่

๑. อสุจิ (Sperm) ของฝ่ายบิดา

๒. ไข่ (Ovum) ของฝ่ายมารดา^๕

เมื่อทั้ง ๒ อย่างมาประกอบกันจึงจะก่อตัวเป็นชีวิตมนุษย์ (นามรูปในปัจจุบัน) แต่ในพระพุทธศาสนาถือว่ามิใช่มีเพียงปัจจัย ๒ อย่างนี้เท่านั้นที่จะทำให้เกิดมีชีวิตขึ้น หากจะต้องประกอบด้วยปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ปฏิสนธิวิญญูณเข้ามาปฏิสนธิด้วยจึงจะมีการเกิดที่สมบูรณ์ ซึ่งการเกิดในมนุษย์นั้น คือ การกำเนิดในครรภ์ของมารดา มีพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ ความเกิดแห่งทารกก็มีในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีระดู และทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารก ก็ยังไม่มีก่อน ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่ทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารก ก็ยังไม่มีก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกันด้วย มารดามีระดูด้วย ทารกที่จะมาเกิดก็ปรากฏด้วย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี ภิกษุทั้งหลาย มารดาอย่ามัวรักษาทารกนั้นด้วยท้องเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง เมื่อล่วงไปเก้าเดือน หรือสิบเดือน มารดาก็คลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ด้วยความเสียดชีวิตมาก และเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นซึ่งเกิดแล้ว ด้วยโลหิตของตนด้วยความเสียดชีวิตมาก”^๖

ปฏิสนธิวิญญูณนี้เองทำหน้าที่จุดิจากร่างที่เป็นโอปปาติกะมาถือกำเนิดในครรภ์มารดา ในส่วนที่แคบที่สุด คือ มดลูก ฉะนั้น เมื่อพูดว่าถือปฏิสนธิในครรภ์มารดาจึงหมายถึงมาปฏิสนธิในไข่ที่ผสมเชื้อไว้แล้ว จากนั้นจึงมีร่องรอยของความเป็นมนุษย์ปรากฏโดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า “ปัญจสาขา” มีอาการครบ ๓๒ บริบูรณ์ ปฏิสนธิวิญญูณทำหน้าที่ปฏิสนธินี้เอง เมื่อปฏิสนธิแล้วก็ดับไปเป็นปัจจัยให้เกิดภวังคจิตวิญญูณ ดวงใหม่ซึ่งคอยทำหน้าที่สร้างและจัดระเบียบไข่ที่ผสมเชื้อ มีร่องรอยความเป็นมนุษย์อยู่แล้ว ให้เจริญเติบโตต่อไป ส่วนกระบวนการเจริญเติบโตของชีวิตในครรภ์มารดานั้น มีพุทธพจน์ว่า

^๕ บุญมี แท่นแก้ว, **ความจริงของชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒),

^๖ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๘๕-๔๘๖.

“รูป คือมนุษย์นี้ เป็นกลละก่อนแล้วจึงกลายเป็นอัพพุทฺธ จากอัพพุทฺธจึงกลายเป็นเปสิ จากเปสิจึงกลายเป็นขณะ จากขณะจึงกลายเป็นปัญจสาขา ต่อแต่นั้น ผม ขน เล็บ เป็นต้นก็เกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์บริโภคข้าวน้ำและอาหารใด ก็ยังอรรถภาพให้เป็นไปในครรภ์มารดาด้วยอาหารอย่างนั้น

ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธินั้น เกิดเป็นกลรูป มีลักษณะใส เท้าหยาดน้ำมันงา

ในสัปดาห์ที่ ๒ เกิดเป็นอัพพุทฺธรูป มีลักษณะเป็นฟองสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ

ในสัปดาห์ที่ ๓ กลายเป็นเปสิรูป มีลักษณะเหมือนขึ้นเนื้อที่เหลวๆ สีแดง

ในสัปดาห์ที่ ๔ เป็นขณรูป มีลักษณะเป็นก้อน มีสีฐานเหมือนไข่ไก่

ในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดปัญจสาขาขึ้น คือรูปร่างงอกออกเป็น ๕ ปุ่ม คือ เป็นศีรษะ ๑ มือ ๒ และเท้า ๒ ต่อจากนั้นคือในระหว่างสัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ผม ขน เล็บ ก็ปรากฏขึ้นมา”^{๑๐}

จากพุทธพจน์ที่ยกมานี้ เป็นการอ้างอิงถึงจุดกำเนิดของชีวิตมนุษย์ที่เป็นไปตามกระแสแห่งกฎธรรมชาติทั้งสิ้น ซึ่งต้องประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ ที่มาสัมพันธ์กัน ที่เกิดขึ้นสืบต่อกันไปอย่างมิได้ขาดสาย อันเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง ในกรณีของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ภาวะแห่งการมีชีวิตของมนุษย์นั้นเกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบพื้นฐานที่เรียกกันว่า “ชั้น ๕ หรือ เบญจขันธ์” นั่นเอง หลักพุทธศาสนายืนยันถึงการมีชีวิตของสัตว์ทั้งมวลว่า トラบไดยังที่ยังมีกิเลสอยู่ トラบนั้นก็ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์บางจำพวกย่อมเกิดในครรภ์ พวกที่ทำการชั่วไปนรก พวกที่ทำความดีไปสวรรค์ ส่วนพวกที่หมดกิเลสแล้วย่อมปรินิพพาน”^{๑๑} ประเด็นที่ว่า มนุษย์เกิดมาได้อย่างไร การเริ่มต้นของชีวิตมนุษย์และสรรพสัตว์นั้นเกิดโดยอาศัยกระบวนการปฏิจสมุปบาท คืออาศัยเหตุปัจจัยเชื่อมโยงกันโดยไม่ขาดสาย เริ่มแรกเรียกว่า “โยนิ” คือ เหตุกำเนิดหรือชนิดของการเกิด ๔ ประการ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“สารีบุตร กำเนิด ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นไฉน คือ อณฑชะกำเนิด ชลาพุชะกำเนิด สังเสทชะกำเนิด โอปปาติกะกำเนิด ดูก่อนสารีบุตร ก็อณฑชะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ชำแรกเปลือกแห่งฟองเกิด นี้เราเรียกว่า อณฑชะกำเนิด ดูก่อนสารีบุตร ชลาพุชะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นใด ชำแรกไส้ มดลูก เกิดนี้เราเรียกว่า ชลาพุชะกำเนิด ดูก่อนสารีบุตร สังเสทชะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นใด ย่อมเกิดในปลาเน่า ในซากศพเน่า ในขมมบูด หรือในน้ำครำ ในถ้ำโคล ของสกปรก นี้เราเรียกว่า

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐๓/๓๐๓.

^{๑๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๑.

สังเสทชะกำเนิด ดูก่อนสารีบุตร โอปปาทิกะกำเนิดเป็นไฉน เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี่เราเรียกว่า โอปปาทิกะกำเนิด”^{๑๒}

จากพระบาลีนี้แสดงให้เห็นว่าแหล่งกำเนิดของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายมี ดังนี้

๑. อัญชชะกำเนิด ได้แก่จำพวกสัตว์ที่ชำแรกเปลือกฟองไข่เกิด
๒. ชลาพุชะกำเนิด ได้แก่จำพวกสัตว์ที่ชำแรกลำไส้ ไส้ (มดลูก) เกิด
๓. สังเสทชะกำเนิด ได้แก่จำพวกสัตว์ที่เกิดในของเน่า ของสกปรก
๔. โอปปาทิกะกำเนิด ได้แก่เทวดา สัตว์นรก เป็นต้น^{๑๓}

ส่วนการเกิดของมนุษย์และสัตว์บางจำพวกมี ๒ ประการ ได้แก่

๑. เกิดในโลกของโอปปาติกะ
๒. เกิดในโลกของมนุษย์^{๑๔}

การเกิดในโอปปาติกะนั้น คือ การเกิดผุดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยบิดามารดา แต่เกิดโดยอาศัยอดีตกรรมของตน ได้แก่ จำพวกสัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา และพรหม ผู้ที่ตายไปเกิดในโลกของโอปปาติกะถือว่าเป็นชีวิตที่เกิดใหม่ ไม่ใช่เป็นชีวิตที่ยังไม่เกิด เป็นชีวิตที่ไม่ประกอบด้วยวัตถุอย่างโลกมนุษย์ เป็นชีวิตที่ละเอียด ไม่มีน้ำหนัก ไร้ขนาด ไม่กินที่ ไม่ต้องอาศัยธรรมชาติ ไม่ต้องอาศัยอาหารเหมือนมนุษย์และสัตว์ โอปปาทิกะมีรูปร่างและอวัยวะครบทุกอย่าง แต่ละเอียดยิ่ง บางพวกประดับอาภรณ์ก็มี บางพวกก็ไม่มี และอาหารของโอปปาติกะกำเนิดอื่นๆ นอกจากปรตตูปชีวิเปรตนั้นเกิดจากความคิดซึ่งบางพวกอยากรับประทานอะไร อาหารนั้นก็เกิดขึ้นทันที สำหรับรูปร่างของโอปปาติกะขึ้นอยู่กับว่าในอดีตเคยมีรูปร่างอย่างไร เมื่อตายไปเกิดเป็นโอปปาติกะโดยมากจะมีรูปร่างอย่างนั้น ทั้งนี้เพราะอาศัยการปรุงแต่งของกรรมในอดีต เมื่อมีชีวิตแล้วก็มีกฏธรรมชาติที่เข้ามาเกี่ยวข้องทำให้ชีวิตของสัตว์แต่ละชนิดดำเนินไปตามวิถีของตนเองอย่างมีระบบแบบแผน นั่นก็คือ นิยาม ๕ ประการ ซึ่งได้แก่

๑. อนุชนิยาม กฏธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจึงหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศและฤดูอันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์

๒. พินนิยาม กฏธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุ์กรรมเป็นต้น เช่น มนุษย์ก็ออกลูกเป็นมนุษย์ มะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง

๓. จิตตนิยาม กฏธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เป็นไปตามการกำหนดของจิต การแสดงพฤติกรรมทางกายบางอย่าง เช่น การพูด ก็เป็นไปตามกำหนดของจิต

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๔๖.

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๔๖.

^{๑๔} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๑๖/๒๘๗.

๔.กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือกระบวนการให้ผลของการกระทำ ใครทำดีก็ได้รับผลดี เป็นต้น เหตุการณ์บางอย่างในชีวิตเราก็ถูกกำหนดไว้โดยกรรม

๕. ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสรรพสิ่ง^{๑๕}

ตามที่มีผู้วิจัยได้อธิบายหลักต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาอธิบายถึงการกำเนิดชีวิตนั้นก็เพื่อยืนยันในจุดที่ว่า เราทุกคนล้วนเกิดมาแล้วมากชาติหลายภพ จิตที่เป็นตัวสังขมกรรมทั้งดีและไม่ดีของเรานั้นมิได้ว่างเปล่า ปราศจากทุกสิ่งทุกอย่างไม่ พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่า มีกรรม หมายถึง ผลของกรรมและต้นเหตุหรือกิเลสมาพร้อมด้วย ดังพุทธดำรัสที่ว่า “อานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่า เป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่า เป็นพืช ต้นเหตุชื่อว่า เป็นยาง วิญญาณประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์ พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกดกัน มีต้นเหตุเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป”^{๑๖}

ชีวิตเกิดมาจากกระบวนการทางธรรมชาติ ไม่ใช่พระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่โหนสร้างมนุษย์ขึ้นมาเลย และเหตุปัจจัย ที่สำคัญทำให้เราเกิดมีชีวิตนั้นมีอยู่ ๒ ประการ ดังนี้

๑. เหตุปัจจัยทางวัตถุหรือสสาร ก็คือ มารดาและบิดา เพราะรูปเท่านั้นยังรูปให้เกิดขึ้นได้ หรือสสารย่อมเกิดจากสสาร เพราะมนุษย์หรือสัตว์เป็นสสารที่มีชีวิต ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า “อุปาหินนกะสังขาร” จึงมีเหตุปัจจัยทางจิต คือ ปฏิสนธิวิญญาณเข้ามาร่วมในกระบวนการก่อกำเนิดด้วย ชีวิตจึงปรากฏขึ้นได้

๒. เหตุปัจจัยทางจิต ก็คือ ปฏิสนธิจิต หรือปฏิสนธิวิญญาณนั่นเอง เป็นสิ่งที่มาพร้อมกับปฏิสนธิจิตมี ๒ อย่าง คือ กรรม ซึ่งหมายถึง ผลกรรมและต้นเหตุหรือกิเลส นั้น เป็นอีก ๒ เหตุปัจจัยที่มีส่วนในการก่อกำเนิดชีวิต โดยต้นเหตุเป็นตัวยึดโยงจิต หรือวิญญาณให้เกาะเกี่ยวกับวัตถุ (รูป) ส่วนกรรมนั้นเป็นตัวปรุงแต่งหรือสร้างรูปแบบของชีวิตให้เป็นไปในลักษณะต่างๆ เช่น สวยงามหรือไม่สวยงาม^{๑๗}

มนุษย์เกิดมาพร้อมทั้งสสาร คือ รูปขันธ์ และ นามธรรม คือ จิต เป็นที่เก็บกรรม กิเลส วิบากของเราในชาติก่อนไว้ อีกทั้งยังต้องอาศัยเหตุปัจจัยอื่นๆ อีก กว่าจะเป็นรูปเป็นร่างมนุษย์ได้ หมายความว่า เมื่อเรายอมรับการเกิดใหม่ ก็เป็นอันยอมรับว่าเรามีจิตที่รับช่วงกันต่อๆ มา ถ้าบอกว่า เป็นจิตดวงเก่าไม่ใช่ จะบอกว่าดวงใหม่ก็ไม่ได้ เพราะพุทธศาสนามีหลักคำสอนแบบขณิกวาท คือ ยืนยันในความเป็นจริงที่มีอยู่ในแต่ละขณะแยกออกจากกันต่างหาก ดังนั้น ชีวิตจึงประกอบด้วยขันธ์

^{๑๕} อภิ.สง. (ไทย) ๑/๘๑-๘๒.

^{๑๖} อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๕๑๖/๒๘๗.

^{๑๗} บุญมี แท่นแก้ว, ความจริงของชีวิต, หน้า ๒.

๕ เท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นใดนอกเหนือไปจากขั้น ๕ ที่จะเข้ามาควบคุมให้กระบวนการแห่งขั้น ๕ นี้ดำเนินไป ในการพิจารณาเรื่องชีวิต เมื่อยกขั้น ๕ นี้ขึ้นเป็นที่ตั้งแล้วก็จะทำให้มนุษย์เข้าใจในกระบวนการแห่งชีวิตได้ดียิ่งขึ้นว่าขั้น ๕ นั้นพร้อมด้วยการเปลี่ยนแปลงทุกขณะตามวิถีทางแห่งธรรมชาติ โดยไม่มีส่วนใดที่คงทนอยู่กับที่ ดังนั้น การเข้าไปยึดถือขั้น ๕ นั้นล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ฉะนั้นขั้น ๕ เป็นไปตามกระบวนการที่ดำเนินไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือมีอยู่ในรูปกระแสแห่งปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยสืบต่อกัน ไม่มีส่วนใดในกระแสที่คงอยู่ได้ มีแต่การเกิดขึ้นแล้วสลายตัวไปพร้อมกับปัจจัยให้มีการเกิดขึ้นแล้วสลายตัวต่อไปอีก ส่วนต่างๆ สัมพันธ์กัน เนื่องอาศัยกัน เป็นปัจจัยแก่กัน จึงทำให้เกิดกระแสหรือกระบวนการนี้ดำเนินไปอย่างมีเหตุผล นอกจากนี้ ขั้น ๕ หรือชีวิตนี้ยังเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์^{๑๘}

ไตรลักษณ์ คือ ภาวะแห่งอนิจจตา ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ทุกขตา ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัวอยู่ทุกขณะ และพร้อมที่จะก่อให้เกิดความทุกข์ได้เสมอ ในกรณีที่มีการเข้าไปเกี่ยวข้องกับความรู้ และอนัตตา ไม่มีส่วนใดที่มีตัวตนที่แท้จริง และไม่อาจยึดถือเป็นตัวตนได้ และไตรลักษณ์ คือ ลักษณะ ๓ ประการแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณะ [ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง] กล่าวคือ พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ ก็ตาม หลักทั้งสามนี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นแต่ทรงค้นพบและนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งประกอบไปด้วย

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยงแท้ หมายความว่า สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ หมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีลักษณะที่เป็นทุกข์ มองดูน่าสังเวชใจ ทำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้ไม่มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้นๆ

๓. อนัตตตา ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีลักษณะอันใดที่มนุษย์ยึดถือได้ว่าเป็นตัวเราของเรา^{๑๙}

สรุปว่า บุคคลที่เห็นแจ้งในสภาวะธรรมที่เป็นกฎแห่งไตรลักษณ์ จะเข้าใจถึงสภาพของสังขารทั้งหลายที่มีการเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลายตลอดเวลา แม้แต่โลกและชีวิตก็ล้วนไม่เที่ยง หรือยังยืนด้วยกันทั้งสิ้น ไม่สามารถคงสภาพเดิมอยู่ได้ อันจะเป็นไปตามเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ดังนั้น ผู้ที่เห็นไตรลักษณ์จะสามารถกำหนดท่าทีแห่งจิตใจของตนเองได้อย่างถูกต้อง ในยามที่จิตใจถูกบีบคั้นหรือยามที่พลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักหรือประสบพบเห็นสิ่งอันก่อให้เกิดความทุกข์ ไม่สบายอก

^{๑๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), พุทธศาสนากับการพัฒนาคน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๑๕๗.

สบายใจ ก็จะไม่หวั่นไหวจากสิ่งดังกล่าวที่มากระทบ เพราะจิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ ไม่ไปผูกพันยึดมั่น เกาะเกี่ยวอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใด และสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ ได้แก่

๑. สันตติ ความสืบทอดแห่งนามรูป ปิดบังอนิจจตา

๒. อิริยาบถ การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ปิดบังทุกขตา

๓. ขณสัญญา ความสำคัญว่าเป็นก้อน [สัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส] ปิดบังอนัตตตา

การศึกษาสภาวะธรรมทั้งหลายทั้งปวง โดยเฉพาะการทำความเข้าใจในชีวิตของมนุษย์ ตามหลักเบญจขันธ์ กฎแห่งไตรลักษณ์นั้น ทำให้ชีวิตดำเนินอยู่ด้วยปัญญา กล่าวคือ เป็นการอยู่อย่าง รู้เท่าทันสภาวะและรู้จักอยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ นั่นก็คือ อยู่อย่างไม่มีความยึดมั่นในตัวตน อยู่อย่างอิสระ และอยู่อย่างไม่มีทุกข์ เมื่อเห็นความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งทั้งหลายแล้ว จะทำให้มนุษย์เห็นคุณค่าของเวลาและชีวิตอันสั้น ระมัดระวังตนเพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมสลายของสังขารในเวลาอันมิสมควร และดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท อีกทั้งยังช่วยให้เกิดความกระตือรือร้นในการทำความดี ละเลิกพฤติกรรมต่างๆ ที่ไม่ดีอันเป็นโทษ ไร้ประโยชน์ สร้างสรรค์คุณค่าให้เกิดความสมบูรณ์และก้าวหน้าให้แก่ชีวิตตนเอง นี่คือหลักการพัฒนาตามทัศนะของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ธรรมชาติของมนุษย์นั้นมีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาตนเองได้ เป็นธรรมชาติด้านเด่นของมนุษย์เมื่อเปรียบเทียบกับสัตว์เดรัจฉานแล้ว มนุษย์เสียเปรียบในเรื่องสัญชาตญาณการเอาตัวรอด ในเรื่องการกินอยู่หลับนอนและการเคลื่อนไหว สัตว์เดรัจฉานไม่ได้ฝึกหรือแทบไม่ต้องฝึกก็อยู่รอดได้ ส่วนมนุษย์ต้องฝึกหัดเรียนรู้ทุกอย่างจึงจะเป็นอยู่ได้ แต่ข้อเสียเปรียบของมนุษย์ กลายเป็นคุณลักษณะพิเศษของมนุษย์ ซึ่งสัตว์เดรัจฉานไม่มี หรือไม่สามารถเป็นได้

กล่าวคือ มนุษย์มีศักยภาพสูงสามารถที่จะฝึกฝนพัฒนาตนได้จนถึงขั้นอริยะ หรือแม้จนถึงเป็นพุทธะ ด้วยศักยภาพที่เรียกว่า “โพธิ” แปลว่าปัญญาตรัสรู้ หมายถึง ปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะนั่นเอง ดังพระบาลีที่ว่า “ทณฺโธ เสฏฺโฐ มนุสฺสเสสุ ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกแล้ว ประเสริฐที่สุด”^{๒๐} และ “วิชชาจรณสมปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่มนุษย์และเทวดา”^{๒๑} ในบทพุทธคุณบทหนึ่งบอกวามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ว่า “อนุตฺตโร บุริสทมมสารถิ พระพุทธเจ้าเป็นสารถิฝึกคนที่ฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม”^{๒๒} นอกจากนี้ยังมีพระดำรัสของพระพุทธเจ้าอีกหลายแห่งที่ยืนยันหลักการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์และเร้าเตือนพร้อมทั้งส่งเสริมกำลังใจให้มนุษย์เราทุกคนมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเองให้ถึงที่สุด เช่น “อัสตร สินธพ อาชาไนย

^{๒๐} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๓๓/๕๗.

^{๒๑} ที.ส. (ไทย) ๙/๑๖๑/๑๒๘.

^{๒๒} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๐/๒๑๕.

กุญชร หรือ ช้างหลวง ผีกลแล้ว ล้วนดีเลิศ แต่มนุษย์ที่ฝึกตนแล้ว ประเสริฐยิ่งกว่าสัตว์ นั้น”^{๒๓} “อันคน ไข่น้ำทั้งหลายย่อมไข่น้ำ ช่างศรทั้งหลายย่อมดัดศร ช่างถากทั้งหลาย ย่อมถากไม้ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมฝึกตน”^{๒๔}

จะเห็นได้ว่าความหมายของ “มนุษย์” ตามนิยามของพระพุทธศาสนา มิได้มองมนุษย์ เพียงรูปลักษณ์ หรือองค์ประกอบที่เป็นมนุษย์เท่านั้น ยังแสดงถึงความเป็นมนุษย์ตามนิยามของหลัก พุทธธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจในสถานะของมนุษย์ตามกฎหมายของธรรมชาติอีกด้วย ในอัครัญสูตร ได้กล่าวถึงมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก และธรรมชาติแวดล้อม เช่นทำให้เกิดระบบสุริยะ การโคจรของดวงดาว วันเวลาและฤดูกาล มนุษย์ในฐานะเป็น “สัตว์” หรือผู้ที่ยัง ข้องอยู่ หรือติดอยู่ในสังสารวัฏ มนุษย์ในพระพุทธศาสนามีได้มีฐานะเริ่มต้นจากสัตว์สังคมเพราะความ เป็นมนุษย์เริ่มจากปัจเจกชีวิต มิใช่มวลชนหรือหมู่แห่งชีวิต พระพุทธศาสนาจึงได้วางแนวทางในการ พัฒนาตนเองเสียก่อนซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาที่ถูกต้องดีงาม ธรรมดา เพื่อที่มนุษย์เราจะนำมาจัดปิด เป้าความทุกข์ คือ การประพฤติตนตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งแยกออกเป็นกรฝึกอบรมความ ประพฤติ ศีล การฝึกอบรม [สมาธิ] และการทำปัญญาให้แก่กล้ามีความรู้แจ้งเห็นจริงในทุกขังอนิจจัง และอนัตตา จนหลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหาและอุปทาน ความยึดมั่นถือมั่นในที่สุด

๓.๒ องค์ประกอบและประเภทของมนุษย์ในพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดียตอนเหนือ ก่อนคริสต์ศักราช ๕๔๓ ปี พระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของศาสนาทรงเป็นผู้ก่อตั้งศาสนาเอง พระองค์ทรงใช้ความเพียร พยายาม ความสามารถของพระองค์เอง ค้นคว้าหลักธรรมคำสอนด้วยพระองค์เอง กระทั่งประสบ ความสำเร็จอย่างงดงามยิ่ง ยากที่ใครๆ จะเปรียบเทียบได้ โดยพระองค์ทรงใช้เวลาค้นคว้าทดลองอยู่ ถึง ๖ ปี ชาตัญญิ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเกิดในวรรณกษัตริย์ เมือง กบิลพัสดุ์ อาณาจักรสากกะ ตั้งอยู่ในทางเหนือของชมพูทวีป (ปัจจุบันอยู่ในประเทศเนปาล) หลังจากที่ ทรงครองเพศฆราวาสจนมีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา วันหนึ่งได้เสด็จประพาสทั่วพระนคร ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช เรียกว่า “เทวทูต ๔”^{๒๕} ทรงเกิดสลดพระทัยยิ่ง นัก ในที่สุดพระองค์จึงได้ตัดสินใจออกผนวชเพื่อแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหาเหล่านั้นอย่างสิ้นเชิง ซึ่งการกระทำเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถพัฒนา

^{๒๓} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๕๗.

^{๒๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๕๗.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒-๓๘/๑๖-๒๕.

ตนเองให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิงโดยมิต้องหวังพึ่งอำนาจเร้นลับที่อยู่ภายนอกตนแต่ประการใด จนในที่สุดได้ตรัสรู้ ธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบนี้ ต่อมาเมื่อทรงนำไปแสดงให้ผู้อื่นฟัง ทรงเรียกว่า “มัชฌิมนธรรมหรือหลักธรรมสายกลาง” และทรงเรียกข้อปฏิบัติ อันเป็นระบบที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นว่า “มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลาง ในการปฏิบัติทดลองหาอุบายแก้ทุกข์ของพระองค์นี้ รวมเวลาได้ ๖ ปี ในที่สุดเมื่อทรงเห็นว่าวิธีการที่ทรงศึกษา ปฏิบัติ ทดลองมาแล้วนั้นทั้งหมดไม่ใช่ทาง ไม่ใช่อุบายแก้ทุกข์ จึงทรงละเลิกวิธีการเหล่านั้นทั้งหมด แล้วหันมาทดลองปฏิบัติด้วยวิธีของพระองค์เองด้วยการบำเพ็ญเพียรทางจิต ขณะนั้นทรงพักอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อทรงตัดสินใจพระทัย อย่างนั้นแล้ว เสด็จไปประทับที่ร่มโพธิ์”^{๒๖} ประทับนั่งด้วยตั้งสัตยาธิษฐานว่า

“จงเหลืออยู่แต่หนังเอ็นและกระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเถิด อิฏฐผลใดอันจะพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ การไม่บรรลุผลนั้นแล้ว หยุดความเพียรจักไม่มี จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือนั่นเพียงใด เราจักไม่ทำลายบัลลังก์ นี้เพียงนั้น”^{๒๗}

ในที่สุด พระองค์ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ โดยที่พระองค์ทรงพิจารณาธรรมและเปล่งพระอุทานว่า

“เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้ด้วยประการอย่างนี้ ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลายมาปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ในกาลนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งธรรมพร้อมด้วยเหตุ^{๒๘} และการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างลุ่มหลงหมกมุ่นปล่อยตัวไปเป็นทาสตามกระแสกิเลสก็ตีการหลักหนีออกไปโดยสิ้นเชิงไม่เกี่ยวข้องรับผิดชอบอย่างใดต่อสังคมอยู่อย่าง

^{๒๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธประวัติ (๑), พิมพ์ครั้งที่ ๕๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๔-๔๕.

^{๒๗} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๑/๖๐-๖๑.

^{๒๘} พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๘/๕๑.

ทรมาณตนก็ดี นับว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ผิดแย้งสุดด้วยกันทั้งสองอย่าง ไม่สามารถให้มนุษย์ดำรงชีวิตอย่างมีความหมายแท้จริงได้”^{๒๙}

ก่อนที่จะพระองค์จะทรงเสด็จออกผนวชนั้นได้มีแนวคิดที่เรียกว่าเป็นมิจฉาภิภูฏิกระจายอยู่ทั่วไป และมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนสมัยนั้นอยู่เป็นอันมาก ความเชื่อเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับความเป็นไปของวิถีชีวิตมนุษย์ซึ่งมีแนวคิดใหญ่ๆ ๓ แนวคิดที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะคำสอนที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนาไว้ ๓ ประเภท ได้แก่

(๑) ปุพเพกตวาท ลัทธิที่ถือว่าสิ่งที่เคยเกิดหรือเคยทำไว้ในอดีตกำหนดความเป็นไปในปัจจุบันอย่างชนิดที่ว่าอะไรจะเกิดก็ต้องเกิด ไม่มีทางหลีกเลี่ยง เข้าลักษณะที่เรียกว่ากรรมลิขิต คำสอนนี้เป็นนิตินิยม (Determinism) ประเภทหนึ่ง

(๒) อิสสรนิมมานวาท ลัทธิที่ถือว่าพระเจ้าหรือพระพรหมสร้างโลกและมนุษย์พร้อมกำหนดอนาคตของโลกและโชคชะตาของมนุษย์ไว้ล่วงหน้าในลักษณะที่เรียกว่าพรหมลิขิต คำสอนนี้เป็นนิตินิยม (Determinism) อีกประเภทหนึ่ง

(๓) อเหตุปัจจัยวาท ลัทธิที่ถือว่าสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นลอย ๆ ไม่มีเหตุปัจจัย ไม่มีใครสร้าง ไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์ใด ๆ ทั้งสิ้น โลกนี้เป็นเอกภพที่ไร้ระเบียบ (Chaos)^{๓๐}

พระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับลัทธิทั้งสาม พระพุทธศาสนามีหลักการสอนที่เป็นกรรมวาทีคือ สอนว่าสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าชีวิตเป็นกรรมลิขิตคือถูกกำหนดให้รับผลกรรมที่เคยทำไว้ทุกอย่างโดยไม่มีหนทางหลีกเลี่ยง พระพุทธศาสนาสอนว่ามนุษย์สามารถทำกรรมดีในปัจจุบันเพื่อหักล้างกรรมชั่วในอดีตก็ได้ นอกจากนี้ สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นในโลกเกิดขึ้นโดยไม่มีพระเจ้าผู้สร้างหรือผู้กำหนดชะตาชีวิต แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นเองลอยๆ โดยไม่มีเหตุปัจจัย พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอนสำคัญเรียกว่าอิทัปปัจจยตา (การที่สิ่งต่างๆ เกิดมีเพราะสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย) หรือปฏิจจสมุปบาท (การที่สิ่งต่างๆ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น) ทั้งนี้ก็เพราะพระพุทธศาสนาต้องการให้มวลมนุษย์เข้าใจกฎแห่งกรรม อันเป็นกฎแห่งเหตุและผล หรือที่เราเข้าใจกันว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เพราะฉะนั้น คำตอบทางพระพุทธศาสนาจึงมีต่อเหตุการณ์ทุกอย่างในชีวิตมนุษย์ว่า เกี่ยวเนื่องมาจากเหตุ คือ การกระทำของมนุษย์เองทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม การที่มนุษย์จะเข้าใจหลักกรรมหรือกฎแห่งกรรมได้นั้น ต้องมีความเชื่อ ๔ ประการก่อน ซึ่งได้แก่

๑) กัมมสัทธา มีความเชื่อเรื่องกรรม เชื่อว่าการกระทำหรือกรรมมีจริง

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๕.

^{๓๐} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๕๐๑/๑๖๗-๑๗๐.

๒) วิบากสัทธา มีความเชื่อถึงผลของกรรมว่ามีจริง เชื่อว่าการกระทำและผลที่ได้รับเป็นเหตุเป็นผลกัน หากต้องการความสุขก็ต้องประกอบแต่กรรมดีเท่านั้น

๓) กัมมัสสกาตาสัทธา มีความเชื่ออย่างถูกต้องว่าสัตว์ทั้งปวงมีกรรมเป็นของของตน ใครทำอะไร อย่างไรลงไป ก็ต้องได้รับผลของการกระทำนั้น ไม่ว่าดีหรือไม่ดี เป็นบุญหรือว่าเป็นบาป

๔) ตถาคตโพธิสัทธา หมายถึง มีความเชื่อมั่นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อพระปัญญาของพระองค์ มั่นใจในพระองค์ว่าพระองค์ได้ตรัสรู้สัจธรรมจริง^{๓๑}

เมื่อมีความเชื่อทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว มนุษย์ก็สามารถที่จะเข้าใจต่อเหตุการณ์และสรรพสิ่งไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลาย ในทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้นได้กล่าวถึงสาเหตุของความแตกต่างกันระหว่างหมู่มวลมนุษย์ นั้น ก็คือ กรรมหรือพฤติกรรม ได้แก่ การกระทำของมนุษย์ ดังพุทธดำรัสที่ว่า “มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและประณีต”^{๓๒}

พุทธดำรัสข้างนี้ เป็นข้อยืนยันได้เป็นอย่างดีอีกข้อหนึ่ง ในเรื่องของกรรม ผลของการกระทำ เรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามหลักสังสารวัฏของสรรพสัตว์ ทั้งนี้เพราะว่าบุคคลทำกรรมเช่นใดไว้อย่อมได้รับผลกรรมนั้น การสิ้นชีวิตในโลกมนุษย์มิใช่เป็นการสิ้นสุดของกรรม แต่จะต้องเกิดอีกเพื่อรับผลกรรมนั้นๆ ที่ได้กระทำไป ตราบเท่าที่ยังไม่สามารถบรรลุดุจรรจนั่นหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา หลุดพ้นจากกฎแห่งกรรมได้ พระพุทธองค์จึงได้ปฏิเสธหลักการทั้ง ๓ ข้างต้นอย่างสิ้นเชิง โดยทรงแสดงว่าความเป็นไปของชีวิตทั้งหมดย่อมมีเหตุปัจจัยที่จะทำให้มีให้เกิด และให้เป็นไป มิใช่เกิดขึ้นลอยๆ ตลอดทั้งความเป็นไปของชีวิตทั้งหมดนั้นย่อมขึ้นกับกรรม คือ การกระทำของแต่ละคนนั้นที่จะเป็นตัวกำหนดให้เป็นไป แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องกรรมเท่านั้นพระองค์มิได้ปฏิเสธเสียทีเดียว แต่มองว่ากรรมเก่าที่คอยกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์นั้นย่อมอยู่ในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย และย่อมมีผลต่อความเป็นไปในปัจจุบันด้วยมิใช่เกิดจากการดลบันดาลของอำนาจเหนือธรรมชาติหรือผู้เป็นเจ้าของแต่อย่างใด กรรม คือ การกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยมีเจตนาประกอบ ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำการกรรมด้วยกาย ด้วยวาจาและด้วยใจ”^{๓๓}

เมื่อก้าวตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว บุคคลแตกต่างกันเพราะ “กรรม” ซึ่งหมายถึงการกระทำของบุคคลนั้น การประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องตัดสินว่าเป็นคนดีหรือคนไม่ดีนั้นเป็นเครื่องกำหนด ดังพุทธดำรัสที่ว่า “บุคคลจะเป็นคนชั่ว เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ เป็นพราหมณ์ (คนดี) เพราะ

^{๓๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๓๙๙.

^{๓๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๘๑/๒๘๗.

^{๓๓} อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๓๖๙.

ชาติกำเนิดก็หาไม่ แต่เป็นคนชั่วเพราะกรรม เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม การกระทำของตนเอง”^{๓๔} พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม (Atheism) ไม่มีแนวคิดและคำสอนเกี่ยวกับพระเจ้าและเทพเจ้าต่างๆ ไม่มีหลักคำสอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ควบคุมโลก หรือพระเจ้าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แม้พระพุทธศาสนาจะกล่าวถึงเทพต่างๆ แต่ก็ได้แสดงบทบาทและอิทธิพลของเทพเหล่านั้นเหนือชีวิตมนุษย์ ทั้งมนุษย์และเทพเจ้ายังคงอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมเช่นเดียวกัน จึงไม่มีใครมีอำนาจเหนือใครได้อย่างแท้จริง หากมนุษย์หรือเทพทำได้ย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว จึงเป็นกฎเกณฑ์ตายตัว ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว”^{๓๕} บุคคลสามารถที่จะเลือกกระทำความกรรม (ความดี ความชั่ว) ต่างๆ ได้ด้วยตัวเอง ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดจะกระทำความกรรม (ความดี ความชั่ว) ต่างๆ แทนเราได้ เพราะฉะนั้นมนุษย์ทุกคนจึงสามารถเลือกที่จะเป็นคนดี หรือคนไม่ดีได้ด้วยตนเอง ชาติ ชั้น วรรณะ จึงไม่มีส่วนที่จะทำให้มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความดี หรือความเลวได้นอกจากการกระทำของตนเอง เช่น เราไม่ได้เป็นโจร เพราะมีคนบอกว่าเราเป็นโจร เราไม่ได้เป็นมุนี เพราะมีผู้บอกว่าเราเป็นมุนี เราเป็นบุคคลเช่นไร แม้เทพเจ้าทั้งหลายก็ย่อมทราบว่าเป็นบุคคลเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้ความเป็นบุคคล บุคคลนั้นจึงขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจเลือกที่จะเป็นของตนเอง ไม่ใช่มาจากการเลือกให้เป็นของบุคคลอื่น พระพุทธศาสนายังสอนอีกว่า “คุณธรรม คือ ความรู้และความประพฤติที่เป็นแก่นแท้ของมนุษย์ วิชา จรณสมปนโน โส เสฏโฐ เทวมุนเส”^{๓๖} กล่าวคือ มนุษย์จะเป็นผู้ประเสริฐได้ก็เพราะการพัฒนาฝึกฝนตนเองนั่นเอง หากมีคำถามว่า มนุษย์ คือ ผู้มีจิตใจสูง สูงด้วยอะไร ก็ตอบได้อย่างมั่นใจว่า สูงด้วยจริยธรรม คุณธรรม ได้แก่ความมีเมตตากรุณา ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น รู้จักเหตุผล รู้ว่าอะไรสมควรไม่สมควร อะไรเป็นประโยชน์และมีประโยชน์ อะไรเป็นกุศลมีใช้กุศล มนุษย์ต่างกับสัตว์เดรัจฉานซึ่งแปลว่า ขวาง ส่วนมนุษย์เป็นผู้ไม่ขวาง คือ ไม่ขวางต่อความดีงาม ความถูกต้อง ไม่ขวางต่อความเจริญก้าวหน้าในทุกๆ ด้าน

การเป็นคนกับการเป็นมนุษย์นั้น ต่างกันไกลลิบ การเป็นคนพอสักว่าได้เกิดมาก็เป็นคนได้แล้ว ส่วนการเป็นมนุษย์นั้น หมายเฉพาะผู้มีใจสูง ใจสูงชนิดที่น้ำ กล่าวคือ ความชั่วและความทุกข์ท่วมไม่ถึง ส่วนคำว่า “มนุษย์” นั้น แยกออกเป็น ๒ คำ ได้แก่ มน+ อุษย รวมกันเป็นมนุษย์ มนะ แปลว่า “ใจ” อุษยะ แปลว่า “สูง” คำว่ามนุษย์จึงแปลกันได้ง่าย ๆ ว่ามีใจสูง ส่วนคำว่า “คน” นั้น มีความหมายมาจากคำว่า “ชน” ซึ่งแปลได้ง่าย ๆ อีกว่า “เกิดมา” เพราะฉะนั้น พอได้เกิดมาก็ได้เป็นคนแล้วแน่นอน แต่จะเป็นมนุษย์หรือไม่นั้น เป็นอีกปัญหาหนึ่งต่างหาก คือ อยู่ที่ว่าใจสูงหรือไม่สูง

^{๓๔} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๒๗๒.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙๐๓/๓๓๓.

^{๓๖} ที.ส. (ไทย) ๙/๑๖๑/๑๒๘.

ถ้าใจสูงก็เป็นมนุษย์ได้ ถ้าใจไม่สูงก็เป็นมนุษย์ไม่ได้ อย่างมากจะเป็นได้ก็แต่เพียงคน การเป็นมนุษย์กับการเป็นคนจึงต่างกันเป็นคนละอย่าง ที่ดินที่สูงหรือที่ดอน เราหมายถึง ที่ที่น้ำท่วมไม่ถึง ใจสูงก็เป็นอย่างเดียวกัน หมายถึง “ใจ” ชนิดที่น้ำ กล่าวคือ กิเลสหรือความชั่วท่วมขึ้นไปไม่ถึงหัวใจที่น้ำ ชนิดนี้ท่วมไม่ขึ้นนั้นย่อมมีลักษณะ สะอาด สว่างและสงบ ความสะอาด ความสว่างและความสงบของใจนั่นเอง คือ ความสูงของใจ ใจที่สูงเช่นนี้แล้ว ท่านลองคิดดูให้ดี ๆ ว่าจะมีความทุกข์เกิดขึ้นจากคนนี้ได้หรือไม่หรือมีปัญหาอะไรที่คนซึ่งมีหัวใจสูงเช่นนี้จะแก้ไขไม่สำเร็จ พระพุทธเจ้าเป็นยอดของมนุษย์ เพราะพระองค์มีความสะอาด ความสว่าง ความสงบของใจมากถึงที่สุดจริงๆ นั่นเองพระสงฆ์สาวกทั้งหลาย คือ “ผู้ที่มีใจสูงโดยนัยนั้นอย่างเดียวกัน ตามมากตามน้อย เป็นลดหลั่นกันลงมา”^{๓๗} องค์ประกอบของมนุษย์ในทัศนะพระพุทธศาสนานั้น ประกอบด้วย

๑)ธาตุ ๖ ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา ทุกสิ่งในโลกนี้รวมทั้งมนุษย์ด้วยมีธรรมชาติสังขตธรรม คือ เป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น มนุษย์จึงเกิดจากการรวมตัวกันขึ้นขององค์ประกอบต่างๆ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย คนเรานี้มีธาตุ ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ธาตุนี้ มี ๖ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ อากาสธาตุ วิญญานธาตุ ข้อที่เรากล่าวดังนั้นก็ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนเรานี้มีธาตุ ๖ นั้น เราอาศัยธาตุดังนี้กล่าวแล้ว”^{๓๘} ธาตุทั้ง ๖ ดังกล่าวนั้นอาจจัดแยกได้เป็น ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ธาตุที่ไร้สัมปชัญญะหรือความรู้สึก ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ และอากาสธาตุ ร่างกายของมนุษย์ประกอบขึ้นด้วยธาตุที่ไร้สัมปชัญญะเหล่านี้ (๒) ธาตุรู้หรือวิญญานธาตุได้แก่ส่วนที่เป็นจิตของมนุษย์ แต่คำว่า ธาตุดินเป็นต้นนั้นตัวสภาวะจริงๆ มิได้หมายถึงดิน น้ำ ไฟ ลม อย่างที่เห็นๆ กันอยู่เท่านั้น แต่หมายถึงสิ่งที่มีลักษณะดังต่อไปนี้ ธาตุดิน คือ สิ่งที่มีลักษณะข้นแข็ง ภายในตัวเรากมี, ภายนอกตัวเรากมี, ภายในตัวเราเช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข่มุข ไข่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า รวม ๑๙ ประการ เติมน้ำมันสมองเข้าไปอีก ๑ เป็น ๒๐ ธาตุน้ำ คือ สิ่งที่มีลักษณะเอิบอาบ ชุ่มซาบ ดังดูด ภายในตัวเรากมี, ภายนอกตัวเรากมี เช่น ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น มันเหลว น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ปัสสาวะ) รวม ๑๒ ประการ ส่วนที่เป็นธาตุดิน และธาตุน้ำในกายนี้มี ๓๒ ประการ ท่านเรียกว่า อากาโร ๓๒ ธาตุไฟ คือ สิ่งที่มีลักษณะร้อน หรืออุณหภูมิภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี เช่น ไฟที่ทำการให้อบอุ่น ไฟที่ทำการให้ทรุดโทรม ไฟที่ทำการให้กระวนกระวาย ไฟที่เผาอาหารให้อย่อยหรืออื่นใดก็ตามที่มีลักษณะร้อน ธาตุลม คือ สิ่งที่มีลักษณะเคลื่อนไหว เครื่องดึง ยึดหยุ่น ในตัวเรากมี นอกตัวเรากมี ภายในตัวเรา เช่น ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัด

^{๓๗} พุทธศาสนิกชน, วิธีแห่งการบรรเทาทุกข์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๒๒), หน้า ๖-๗.

^{๓๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๗๙/๔๓๕.

ลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมที่ซ่านไปทั่วตัว ลมหายใจ หรืออื่นใดก็ตามที่มีลักษณะพัดผ่านไป
 อากาศธาตุ คือ ช่องว่าง หรือความว่าง ภายในตัวเราก็มี ภายนอกตัวเราก็มี ภายในตัวเรา เช่น ช่องหู
 ช่องจมูก ช่องปาก ช่องในกระเพาะลำไส้ ส่วนที่ละเอียดลงไปก็มี เช่น ช่องว่างระหว่างเซลล์ ภายนอก
 ตัวเช่นความว่างที่ปรากฏอยู่ทั่วไป ตั้งแต่ความว่างในโลกถึงความว่างระหว่างดวงดาวในจักรวาล เรียก
 ความว่างชนิดนี้ว่า อชชฎากาศ วิญญาณธาตุ คือ ธาตุรู้ ได้แก่ดวงวิญญาณ หรือจิตที่มีอยู่ในตัวคน
 ท่านว่า ถ้าไม่มีวิญญาณธาตุแล้ว ธาตุทั้ง ๕ ข้างต้นก็จะรู้อะไรไม่ได้เลย การที่คนและสัตว์ดิรัจฉาน
 สามารถรู้อะไร ได้พัฒนาได้ ก็เพราะวิญญาณธาตุนี้เอง

๒) ชั้นที่ ๕ ชั้นที่ แปลว่า กอง กายกับใจของคนเราแบ่งออกเป็น ๕ กอง คือ รูป
 เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ย่อลงเป็น ๒ คือ รูปชั้น และนามชั้น รูป เป็นรูปชั้น อีก ๔
 อย่างเป็นนามชั้น และจะจัดเป็น ๓ ก็ได้ คือ จัดเป็นจิต เจตสิก สิ่งที่เกิดกับจิต อยู่กับจิต และรูป
 วิญญาณจัดเป็นจิต เวทนา สัญญา สังขาร เป็นเจตสิก รูป เป็นรูป เมื่อชั้นทั้ง ๕ มาประชุมกันเข้าเป็น
 องค์ประกอบ ทำให้เกิดชีวิตก็เพื่อให้เข้าใจง่ายๆ ในเบื้องต้นเท่านั้น ที่แท้แล้วสิ่งทั้งหลายจะมีอยู่ในรูป
 ของกระแส ส่วนประกอบอื่นๆ ย่อยลงไปแต่ละอย่างปราศจากรูปร่างตัวตน เป็นอิสระและเกิดดับ
 ต่อกันไปเสมอ ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ดังรายละเอียดว่ารูป คือ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาบ้าง เห็นไม่ได้ด้วยตาบ้าง
 เช่น สี เสียง กลิ่น รส แต่พระพุทธศาสนาก็จัดสิ่งเหล่านี้เป็นรูป เรียกว่า อุปาทายรูป แปลว่า รูปอาศัย,
 ดิน น้ำ ลม ไฟ ท่านเรียกว่ามหาภูตรูป แปลว่า รูปใหญ่ หรือที่เป็นหลัก เป็นตัวยืน คำว่า รูปอาศัย
 หมายถึงอาศัยมหาภูตรูปอยู่ ถ้าไม่มีมหาภูตรูป อุปาทายรูปก็มีไม่ได้ รูปบางอย่างเป็นรูปทิพย์ละเอียด
 มาก เห็นได้ด้วยตาทิพย์ เช่น รูปเทวดา พรหม เป็นต้น โดยสรุป รูป ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรม
 ทั้งหมดร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกายหรือสสารพลังงานฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งคุณสมบัติและ
 พฤติการณ์ต่างๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น เวทนา หมายถึงความรู้สึกเป็นสุข (สุขเวทนา) ความรู้สึก
 เป็นทุกข์ (ทุกขเวทนา) ความรู้สึกเฉยๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข (อทุกขมสุขเวทนา) หรือ อุกเขชาเวทนา กล่าว
 โดยสรุป เวทนา ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ
 สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ เช่น จำรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ [สิ่งที่สัมผัสได้ด้วยกาย หรือ
 ผิวนั้น] กล่าวโดยสรุป สัญญา ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการ เครื่องหมาย
 ลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้นได้ สังขาร หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง คือสิ่งที่ปรุงแต่งจิตให้
 ดีบ้างชั่วบ้าง ไม่ดีไม่ชั่วบ้าง ที่ปรุงแต่งจิตให้ดี เรียก กุศลสังขาร ที่ปรุงแต่งจิตให้ชั่ว เรียก อกุศลสังขาร
 ที่ปรุงแต่งจิตให้เฉยๆ ไม่ดีไม่ชั่ว เรียก อัปยาคตสังขาร หรือ อัปยาคฤต กล่าวโดย กิเลสปรุงแต่งจิตให้
 เป็นอกุศล คุณธรรม ปรุงแต่งจิตให้ดีเป็นกุศล กล่าวโดยสรุป สังขาร ได้แก่ องค์ประกอบ หรือ
 คุณสมบัติต่างๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่จิตให้ดี หรือชั่วหรือเป็นกลางๆ ปรุงแปรการตรัสรู้
 นึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกายวาจา ให้เป็นไปต่างๆ สังขารชั้น มีความสำคัญต่อความรู้สึก
 นึกคิดของมนุษย์มาก เป็นตัวสำคัญในพวกเจตสิก เพราะมีอานุภาพปรุงแต่งให้คนเป็นไปได้ต่างๆ จิต

ของคนจะดีหรือชั่วก็เพราะสังขารนี้แหละ วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัส ทั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^{๓๙}

สรุปว่า ความจริงแท้ของชีวิตของมนุษย์เรานั้น ซึ่งประกอบด้วยชั้น ๕ นี้จะเกิดอยู่ตลอดเวลาทุกเมื่อเชื่อกัน ไม่ว่าหลับหรือตื่น และไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่ก็ตาม ตราบเท่าที่มีชีวิตอยู่ ต่อเมื่อชีวิตตายแล้ว ชั้น ๕ ก็ดับลงไปสนิท คน สัตว์ และสิ่งของในโลกนี้ก็ล้วนแต่สมมติทั้งนั้น อย่างนี้สมมติเรียกว่าคน อย่างนี้สมมติเรียกว่าสัตว์ อย่างนี้สมมติว่าต้นไม้ อย่างนี้เฒ่า อย่างนี้เก๋ากี้ เมื่อแยกออกไปก็ไม่มีคนไม่มีสัตว์ มีแต่ชั้น ๕ ธาตุ ๔ หรือธาตุ ๖ ประชุมกันเข้าถูกส่วน เหมือนเหล็กบ้าง ไม้บ้าง ยางบ้าง สายไฟบ้าง กระดาษบ้าง นำมาประกอบถูกส่วนให้แล่นไปได้ด้วยมีคนขับ เราสมมติเรียกว่ารถยนต์ สมมติที่ท่านกล่าวว่า “เมื่อชั้น ๕ มีอยู่ การสมมติเรียกว่า “สัตว์” ก็มีได้ ฉันทใด เหมือนการนำเอาสมภาระต่างๆ มาประกอบกันเข้าแล้ว เสียงเรียกว่า “รถ” ก็มีขึ้นฉันทนั้น”^{๔๐} คำสอนในพระพุทธศาสนามีศูนย์กลางอยู่ที่ตัวมนุษย์และความทุกข์ของมนุษย์ จึงได้พยายามวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์จนถึงที่สุด เพื่อแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีธรรมชาติที่แท้จริงเป็นสิ่งปรุงแต่งล้วนๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะได้พิจารณาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์และเข้าถึงวิถีทางดับทุกข์ได้ในที่สุด เราจะเห็นได้ว่าที่ได้นามว่า “มนุษย์” เป็นเพราะชั้นทั้ง ๕ และธาตุ ๖ มาประกอบกันเข้า แต่จะหาตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์นั้นไม่ได้เลย เพราะชั้นทั้ง ๕ และธาตุ ๖ นั้นก็มีชื่อเรียกกันเฉพาะอย่างอยู่แล้ว คำว่า “มนุษย์” เป็นศัพท์บัญญัติใช้สำหรับเรียกสภาวะธรรมที่เกิดจากการประชุมกันเข้าของ เบญจขันธ์และธาตุ ๖ ดังกล่าวมาแล้ว และพระพุทธศาสนายังถือว่า กรรม เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกันนอกจากพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม กรรมหรือพฤติกรรม ซึ่งได้แก่ การกระทำของมนุษย์เอง ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว “ชีวิตหรือมนุษย์” นั้น คือ ความเป็นอยู่ ดำรงอยู่ เป็นสภาพรวมของสิ่งต่างๆ ที่มาประชุมกันเท่านั้น และถือว่ามนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางของสรรพสิ่ง มนุษย์มีมารดา บิดาและมีกรรมของตน เป็นต้นเป็นแดนเกิด การจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวก็มีปัจจัยต่างๆ ทั้งภายนอกและภายในของมนุษย์เอง และเมื่อพิจารณาถึงบทบาทหน้าที่ของพระพุทธเจ้าในฐานะที่มนุษย์คนหนึ่ง พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรจึงบรรลุความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เต็มที่พิจารณาถึงสิ่งสอนเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ล้วนๆ แสดงถึงธรรมชาติของมนุษย์ สภาวะของมนุษย์และสังคมของมนุษย์ทั้งหลายโดยมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ประโยชน์สุขของมนุษย์โดยแท้ หรืออาจกล่าวได้ว่า คนเป็นเรื่องของทางโลก แต่มนุษย์เป็นเรื่องทางธรรม ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั่นเอง

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๘/๒๔๖.

^{๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕๔/๑๙๘.

๓.๓ ทักษะเกี่ยวกับระบบวรรณคดีในพุทธศาสนาเถรวาท

จากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรม ส่งผลในภาพรวมให้ประเทศไทยไม่มีความเชื่อเรื่องวรรณคดี แต่เชื่อว่า “ทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน ทุกคนมีสิทธิพัฒนาตัวเองและอาจจะได้รับตำแหน่งทางการบริหารสูงสุดของประเทศได้ หากผู้นั้นมีความสามารถเพียงพอ”^{๔๑} สำหรับประเทศอินเดียความเป็นสิ่งที่สำคัญระดับชาติ เพราะความเชื่อเรื่องวรรณคดีหรือระบบขนานในสังคม มีการปลูกฝังและยึดถือปฏิบัติมาแต่โบราณกาล คนในแต่ละวรรณะถูกจำกัดด้วยกฎข้อบังคับ ความเชื่อหรือแม้แต่คำสอนที่มาจากลัทธิศาสนา จนกระทั่งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นได้ยกเลิกระบบวรรณะที่คนในยุคนั้นเชื่อถือ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ล้มล้างระบบวรรณะ โดยทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน มีศักยภาพสามารถที่จะบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้เท่ากัน เมื่อพุทธศาสนาเสื่อมอิทธิพลไปจากอินเดีย ปัจจุบันระบบวรรณะดูเหมือนจะฝังแน่นในอินเดีย คนอินเดียยังคงมีความเชื่อเรื่องวรรณคดีมาจนถึงปัจจุบัน แม้จะเริ่มบรรเทาเบาบางลงบ้างแล้ว ก็ตาม แต่ก็ยังมีให้เห็นในสังคมอย่างกว้างขวาง และการที่จำกัดว่าใครเป็นคนดีหรือคนชั่วนั้นพระพุทธศาสนาให้มองไปที่กรรม หมายถึงการกระทำของแต่ละบุคคล มิใช่ให้ดูที่ชาติกำเนิด บางคนแม้จะเกิดในสกุลต่ำแต่ก็สามารถเป็นคนดีได้ ตรงกันข้ามแม้บางคนจะเกิดในตระกูลสูงก็อาจเป็นคนชั่วได้ ดังพระสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงแก่ “วาเสฏฐพราหมณ์” ในวาเสฏฐสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ว่า

อชานนตา โน จ พุรุหนติ	ชาติยา โหติ พราหมโณ
น ชจจา วสโล โหติ	น ชจจา โหติ พราหมโณ
กมมุนา วสโล โหติ	กมมุนา โหติ พราหมโณ
กสสโก กมมุนา โหติ	สปีโก โหติ กมมุนา
วานิชโซ กมมุนา โหติ	เปสสิโก โหติ กมมุนา
โจโรปี กมมุนา โหติ	โยธาสีโวปี กมมุนา
ยาชโก กมมุนา โหติ	ราชาปี โหติ กมมุนา
เอวเมตฺ ยถาภูตํ	กมมํ ปสสนติ ปณฺธิตา
ปฏิจฺจสมุปปาตสสา	กมมวิปากโกวิทา
กมมุนา วตตติ โลโก	กมมุนา วตตติ ปชา
กมมณี พนฺธนา สตฺตา	รตฺสสาณิวํ ยายโต
ตเปน พุทฺทมจรีเยน	สํเยเมน ทเมน จ
เอเตน พราหมโณ โหติ	เอตํ พุทฺทมามมุตตมํ

^{๔๑} สุวรรณ สัจจาวิวรรธ และคณะ, อารยธรรมตะวันออกและตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๖๓.

ตีหิ วิชชาหิ สมปนโน สนโต ชีณปนพโก
 เอรุ วาเสฏฐ ชานาหิ พรหมา สกโก วิชานตนิติ^{๔๒}
 จากพุทธคำรัสนี้ ถอดความเป็นภาษาไทยได้ว่า

“บุคคลจะถือว่าเป็นคนชั่วเพราะชาติก็หาไม่ จะถือว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติก็หาไม่ ที่แท้ถือว่าเป็นคนชั่วเพราะกรรม เชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม เป็นชวานาเพราะกรรม เป็นศีลปินเพราะกรรม เป็นพ่อค้าเพราะกรรม เป็นคนรับใช้เพราะกรรม แม้เป็นโจรก็เพราะกรรม แม้เป็นทหารก็เพราะกรรม เป็นบุโรหิตเพราะกรรม แม้เป็นพระราชาก็เพราะกรรม บัณฑิตทั้งหลายมีปกติ เห็นปฏิจจสมุบาท ฉลาดในกรรมและวิบาก ย่อมเห็นกรรมนั้นแจ่มชัดตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมูสัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายถูกผูกไว้ในกรรม เหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไปฉะนั้น บุคคลเชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยกรรมอันประเสริฐนี้ คือ ตบะพรหมจรรย์ สัจญมะ และทมะ กรรม ๔ อย่างนี้เป็นกรรมอันสูงสุดของพรหมทั้งหลาย ทำให้ผู้ประพฤติถึงพร้อมด้วยวิชา ๓ ระดับกิเลสได้สิ้นภพใหม่แล้ว วาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่าผู้ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นพรหม เป็นท้าวสักกะ ของบัณฑิต ผู้รู้แจ้งทั้งหลาย”^{๔๓}

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแรกที่สอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะเรื่องถือชั้นวรรณะ เพราะเหตุชาติและวงศ์สกุล โดยไม่ตั้งจุดนัดพบกันไว้ที่ศีลธรรม ใครจะเกิดในสกุลต่ำสูง ยากดีมีจนอย่างไรไม่เป็นประมาณ ถ้าตั้งอยู่ในศีลธรรมแล้ว ก็เชื่อว่าเป็นคนที่ควรยกย่องสรรเสริญ ถ้าวางกันข้าม คือ ล่วงละเมิดศีลธรรมแล้ว แม้จะเกิดในสกุลสูง กับได้ว่าเป็นคนพาลอันควรตำหนิ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้เลิกชั้นวรรณะ ปรากฏในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา เพียงเพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักคำสอนเกี่ยวกับเรื่องหลักการด้านต่างๆ ที่มุ่งเพื่อให้เป็นประโยชน์ทั้งในเบื้องต้นและเบื้องปลายที่ผู้ประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนแห่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทควรจะได้รับทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม โดยที่พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงประโยชน์ไว้ ๓ ระดับเข้าด้วยกัน^{๔๔} คือ

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นจุดหมายที่เป็นปัจจุบัน ถือได้ว่าเป็นจุดหมายขั้นต้น หมายถึง ประโยชน์ที่เห็นได้ในชีวิตประจำวันได้แก่ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เป็นต้น การที่บุคคลจะบรรลุถึงประโยชน์ในปัจจุบันนี้ได้และการดำเนินชีวิตให้ประสบสุขและประสบผลสำเร็จได้นั้นจะต้องดำเนินตามหลักธรรมอันจะทำให้ได้รับผลในปัจจุบัน ๔ ประการ ประกอบด้วย

^{๔๒} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๐๗/๔๘๙.

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๐๗/๔๘๓.

^{๔๔} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๒๖๑-๒๖๒.

๑) อุภูฐานสัมปทา สมบูรณ์ด้วยความหมั่นเพียรในการประกอบภารกิจของตนในการศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติหน้าที่ประกอบธุรกิจหรือปฏิบัติราชการ

๒) อารักขสัมปทา สมบูรณ์ด้วยการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ในทางที่ชอบธรรม หากไม่สามารถเก็บทรัพย์ได้ ก็ไม่อาจรักษาฐานะทางเศรษฐกิจของตนได้ จึงต้องรู้จักเก็บออมรักษาทรัพย์เอาไว้เพื่อเป็นทุน ตลอดจนเก็บสะสมไว้เพื่อเลี้ยงดูตนเอง ดูครอบครัวให้มั่นคง

๓) กัลยาณมิตตตา คบค้าสมาคมกับคนดีไม่คบคนชั่วเป็นมิตรซึ่งการคบหา คนประเภทนี้ได้แก่ การคบหาคนประเภทที่เรียกว่ามิตรแท้ ลักษณะมิตรแท้ มีอยู่ ๔ จำพวก^{๔๕} ประกอบด้วย

(๑) มิตรมีอุปการะ (อุปการโก มิตรโต สุหโต) ซึ่งแสดงให้เห็นโดยการป้องกันเราในยามประมาท ป้องกันทรัพย์สมบัติเราในยามเราประมาท เมื่อมีภัยอันตรายเกิดขึ้นสามารถเป็นที่พึ่งได้เมื่อมีเหตุให้ช่วยเหลือก็เต็มใจให้การช่วยเหลือ^{๔๖}

(๒) มิตรที่ร่วมสุขร่วมทุกข์ (สมานสุขทุกข์ มิตรโต สุหโต) ลักษณะของมิตรแท้ประเภทนี้ คือ ขยายความลับของตนแก่เพื่อนปกปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพรายออกไปไม่ทอดทิ้งแม้ในยามประสบภัยพิบัติในยามที่มีภัยหรืออันตรายต่างๆ เกิดขึ้น^{๔๗}

(๓) มิตรแนะนำในสิ่งที่มีประโยชน์ (อตถกขาเย มิตรโต สุหโต) ได้แก่ มิตรที่คอยห้ามปรามมิให้ทำชั่วบอกกล่าวชี้แนะให้กระทำแต่ในสิ่งที่ดีมีประโยชน์ให้ได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟังและบอกทางแห่งความสุขความเจริญและทางสวรรค์ให้

(๔) มิตรมีความรักใคร่ (อนุกมปโก มิตรโต สุหโต) เป็นมิตรที่ทุกข์ก็ทุกข์ด้วยกัน สุขก็สุขด้วยกันได้ยื่นคนอื่นเขาในหนทางดีเตือนเพื่อน ก็แก้ต่างชี้แจงแทนให้เขาเข้าใจและรับรองคนที่ยกย่องสรรเสริญเพื่อน^{๔๘}

๔) สมชีวิตา คือ การเป็นอยู่พอสสมควรกับกำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้ในปัจจุบัน รู้จักพอใจพอประมาณพอควรพอดีในการใช้จ่ายจ่ายใช้สอยบริโภค เรียกหลักการนี้ว่า เศรษฐกิจแบบเพียงพอไม่ให้ฝืดเคืองจนเกินไปนั่นเอง^{๔๙}

ประโยชน์ในปัจจุบันนี้ยังสรุปลงในความสุข ๔ ประการ ได้แก่ (๑) อตถิสุข ความสุขเพราะมีทรัพย์สมบัติ (๒) โภคสุข ความสุขที่เกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคที่ต้องการ (๓) อนนสุข

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๒/๑๔๓.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๓/๑๔๓.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๔/๑๔๓.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๖/๑๔๓.

^{๔๙} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๒๒

ความสุขที่ไม่ต้องเป็นหนี้ใคร ไม่ได้ไปกู้ทรัพย์สินใครมา (๔) อนุวัชชสุข สุขที่เกิดขึ้นจากการประกอบกิจการงานที่ไม่มีโทษ ทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยการงานที่สุจริต^{๕๐}

๒. สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในเบื้องต้นหรือในภพหน้า เป็นประโยชน์ด้านคุณธรรม คุณค่าของชีวิตภายในเกื้อกูลอุดหนุนคุณภาพของชีวิตให้มีความก้าวหน้า เป็นจุดหมายขั้นที่สูงขึ้นไปถือว่าเป็นสิ่งประกันให้กับชีวิตบุคคลนั้นควรได้รับเมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว แต่เนื่องจากประโยชน์ในระดับนี้ถือว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับประโยชน์ระดับต้นอย่างเห็นได้ชัด เพราะว่าเมื่อต้นเหตุดี ปลายเหตุที่เป็นผลก็ย่อมดี ได้แก่

๑) สัทธาสัมปทา สมบูรณ์ด้วยศรัทธา คือ ความเชื่ออันบุคคลให้ตั้งมั่นในคุณงามความดี เชื่อมั่นในผลกรรมดีที่ตนได้ปฏิบัติมาแล้ว เป็นต้น

๒) สีลสัมปทา ความสมบูรณ์ด้วยศีล คือ การควบคุมรักษาอาการที่แสดงออกทางกาย ทางวาจาให้ป็นปกติเรียบร้อย ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมส่วนรวม คือ ไม่ทำตัวเป็นพิษเป็นภัยต่อสังคมแห่งสิ่งแวดล้อม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นคนมีศีลธรรมหรือมนุษยธรรม

๓) จาคสัมปทา สมบูรณ์ด้วยจาคะ คือ สมบูรณ์ด้วยการบริจาคได้แก่ การเสียสละโดยมุ่งอนุเคราะห์สงเคราะห์บุคคลอื่นด้วยเมตตากรุณาหรือการบริจาคทานด้วยเมตตากรุณาอันเป็นการเฉลี่ยความสุขให้แก่กันและกัน หรือการบริจาคทานด้วยความสำนึกกตัญญูต่อท่านผู้มีคุณดี เช่น มารดา บิดา พระภิกษุผู้ทรงศีล ประเทศชาติ

๔) ปัญญาสัมปทา สมบูรณ์ด้วยปัญญา คือ สามารถจำแนกแยกแยะให้เห็นว่าอะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ อะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นทางเสื่อม อะไรเป็นทางเจริญ ตลอดจนสามารถใช้ปัญญามองสิ่งทั้งหลายเห็นตามสภาพความเป็นจริงในเรื่องนั้น ขจัดความเขลาความหลงออกไปจากจิตใจได้ตามลำดับ ความสมบูรณ์ด้วยปัญญานี้จะเกิดขึ้นได้^{๕๑}

หลักคำสอนเกี่ยวประโยชน์ ๒ อย่างข้างต้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการครองชีพสภาพแวดล้อม และความถึงพร้อมของบุคคลในสังคมนั้นๆ ดังมีพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงประโยชน์ของบุคคลไว้ในพระสูตรว่า “ผู้ปรารถนาโมกษอันโอฬารต่อๆ ไป พึงบำเพ็ญความไม่ประมาท บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยาทั้งหลายบัณฑิตผู้ไม่ประมาทจึงยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ ประการ คือประโยชน์ในภพนี้และประโยชน์ในภพหน้าเพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ ผู้มีปัญญาจึงได้นามว่า บัณฑิต”^{๕๒} ผู้บรรลุประโยชน์ทั้ง ๒ ประการ เรียกว่าบัณฑิตชน แต่

^{๕๐} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๒/๖๒/๙๐.

^{๕๑} วจ.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๒๔.

^{๕๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๘๕/๑๑๑.

ยังไม่ถือเป็นการเพียงพอและไม่ควรเป็นผู้หยุดอยู่และท้อถอยอยู่เพียงแค่นั้น ควรทำความก้าวหน้าให้แก่ชีวิตด้วยการมีความเพียรพยายามเพื่อให้ชีวิตหมดจดจากเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ในสังสารวัฏ เพื่อบรรลุดังจุดหมายสูงสุดที่เรียกว่านิพพานตามหลักพุทธธรรมในพุทธศาสนาเถรวาทอันถือว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

๓. ปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ นิพพาน เป็นสภาวะที่เข้าถึงด้วยการรู้แจ้งสภาวะของสรรพสิ่งทั้งปวง รู้เท่าทันธรรมชาติของโลก ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตมีจิตเป็นอิสระ ปราศจากกิเลส อยู่ปราศจากความทุกข์ มีความเห็นประจักษ์แจ้งความสุขสภาวะที่บุคคลดำรงอยู่นี้เป็นความดีสูงสุดของชีวิต และผู้ที่บรรลุความดี ระดับนี้เรียกว่า อริยชน หรือ อริยบุคคล “นิพพานํ ปรมํ สุขํ = นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๕๓} การปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ ไตรสิกขาและบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการตามที่กล่าวมาแล้ว จุดหมายสูงสุดซึ่งถือเป็นประโยชน์ที่แท้จริงของหลักพุทธธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงหมายเอา “การหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา อุปาทานและอวิชชา” อย่างไรก็ตาม ความหลุดพ้น มีอยู่ ๕ ระดับด้วยกัน ได้แก่

๑) ตัทธังคิวิมุตติ หลุดพ้นด้วยธรรมคู่ปรับของธรรมนั้นๆ ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสได้ชั่วคราว เช่น เกิดความสังเวชขึ้นก็หายจากความกำหนัดในกาม เกิดเมตตาก็หายโกรธ เป็นต้น แต่ความกำหนัดและความโกรธนั้นไม่หายทีเดียว หากยังถืออารมณ์ว่างาม ความกำหนัดก็สามารถเกิดขึ้นได้อีก ถือเอาวัตถุแห่งอาฆาต ความโกรธก็จะเกิดขึ้นได้อีก ความหลุดพ้นอย่างนี้จัดเป็นตัทธังคิวิมุตติ แปลว่าพ้นด้วยองค์นั้นๆ

๒) วิกัมภณวิมุตติ หลุดพ้นด้วยข่มหรือสะกดไว้ ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสได้ด้วยกำลังฌานตามหลักสมถกรรมฐานอาจสะกดไว้ได้นานกว่าตัทธังคิวิมุตติ แต่เมื่อออกจากฌานหรือฌานเสื่อมหายแล้ว กิเลสอาจเกิดขึ้นอีก ความหลุดพ้นอย่างนี้จัดเป็นวิกัมภณวิมุตติ

๓) สมุจเฉทวิมุตติ หลุดพ้นด้วยตัดขาด ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจอริยมรรค กิเลสเหล่านั้นขาดเด็ดไป ไม่กลับเกิดอีก ความหลุดพ้นอย่างนี้จัดเป็นสมุจเฉทวิมุตติ

๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ หลุดพ้นด้วยสงบระงับ ความพ้นจากกิเลสเนื่องมาจากอริยมรรคถึงอริยผลไม่ต้องชวนชวายเป็นอะไรอีกเพราะกิเลสเหล่านั้นสงบไปแล้ว ความหลุดพ้นอย่างนี้ จัดเป็นปฏิปัสสัทธิวิมุตติ

๕) นิสสรณวิมุตติ หลุดพ้นด้วยสลัดออกไป ความหลุดพ้นจากกิเลสนั้นได้อย่างเด็ดขาดยั่งยืนจนถึงเวลาสิ้นชีพ ความหลุดพ้นอย่างนี้ จัดเป็นนิสสรณวิมุตติ^{๕๔}

^{๕๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๒๙.

^{๕๔} พุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๘-๓๙.

คำว่า “บรรลุธรรม” ในพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง “ยถาภูตญาณทัสสนะ” แยกศัพท์ได้ว่า ยถาภูต : ตามความเป็นจริง ญาณ : ความรู้ ทัสสนะ : การเห็น แปลว่า การเห็นด้วยญาณตามความเป็นจริง” เป็นความรู้ที่ไม่ขึ้นอยู่กับตัวกลางหรือสื่อใดๆ แต่เป็นการรู้ตามของจิต มีลักษณะเป็นการหยั่งรู้ (ญาณ) เป็นความรู้เหนือประสบการณ์และเหตุผล ไม่ถูกจำกัดด้วยมิติแห่งกาลและเทศะ ความรู้ด้วยญาณนี้เท่านั้นจึงเป็นความรู้ที่เรียกว่า “บรรลุธรรม”^{๕๕} และคำว่า “บรรลุธรรม” นี้ยังเรียกชื่ออื่นๆ ได้อีก เช่น ดวงตาเห็นธรรม ซึ่งแปลมาจากคำว่า “ธรรมจักขุ” หมายถึง ความรู้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญาว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมมีความดับเป็นธรรมดา ยงกิลลิจิ สมุทยมม สัพพนต นิโรธมม”^{๕๖} การบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท คือ การบรรลุประโยชน์ขั้นสูงสุดนี้ ขึ้นดวงตาเห็นธรรม-ขั้นโลกุตระ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นกับใครก็ตาม ทั้งบรรพชิตหรือคฤหัสถ์จะเกิดความรู้เห็นอย่างนี้เสมอกันหมด “ตราบใดที่ยังไม่บรรลุโสดาปัตติผลเป็นอย่างน้อยไม่ควรเข้าใจว่าตนมีความรู้ ความเข้าใจอย่างดีแล้วในความหมายทางพุทธศาสนาเถรวาท เพราะคำว่ารู้และเข้าใจในความหมายทางพุทธศาสนาเถรวาท บาบ อกุศลต้องลดลงตามการเพิ่มขึ้นของความรู้ ความเข้าใจเสมอ”^{๕๗} บุคคลทั่วไปก็สามารถจะได้รับประโยชน์ได้เช่นกัน แต่เป็นประโยชน์ขั้นโลกียะ กล่าวคือ การมีศีลธรรมประดับประดาในการกระทำความดีทุกอย่างในชีวิต ด้วยเหตุปัจจัยต่างๆ มีการตั้งใจศึกษาปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมของพุทธศาสนาเถรวาทด้วยความรู้ ความเข้าใจและความเพียรพยายามอย่างถูกต้องเหมาะสม บุคคลสามัญธรรมดา ไม่จำเพาะเรื่องเพศ วัย ฐานะ วรรณะ ก็สามารถเปลี่ยนชีวิตตนให้กลายเป็นพระอริยบุคคลผู้ประเสริฐ ๔ ระดับ โดยแยกออกตามมรรคและผลที่ตนได้บรรลุ ดังนี้

๑. มรรค ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) โสดาปัตติมรรค เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง
- ๒) สกทาคามิมรรค เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง เหมือนโสดาปัตติมรรคกับทำราคะ โทสะและโมหะให้เบาลง
- ๓) อนาคามิมรรค เป็นเหตุละโอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ ๕ ประการเบื้องต้นได้
- ๔) อรหัตตมรรค^{๕๘} เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ ได้แก่ ความเห็นเป็นเหตุ ถือตัวถือตน ถือเราถือเขา (๒) วิจิจจณา ได้แก่ ความลังเลสงสัย ไม่แน่ใจในสิ่ง

^{๕๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๙/๓๗.

^{๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๒.

^{๕๗} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตภาณโณ), ตามรอยปฐมสังฆรัตน์, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์สหมิตรพรินติ้ง, ๒๕๔๑), หน้า ๖๐-๖๑.

^{๕๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๗/๔๐๘.

ต่างๆ (๓) สีสัพพตปราคาส ได้แก่ การถือน้ำมันด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยข้อปฏิบัติต่างๆ (๔) กามราคะ ได้แก่ ความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และธรรมารมณ์ (๕) ปฏิฆะ ได้แก่ ความหงุดหงิด ความไม่พอใจ ความไม่ชอบใจในสิ่งต่างๆ (๖) รุปราคะ ได้แก่ ความกำหนดยินดีในรูปธรรมต่างๆ คืออารมณ์ต่างๆ (๗) อรูปราคะ ได้แก่ ความกำหนดยินดีในสิ่งที่ป็นนามธรรม (๘) มานะ ได้แก่ ความถือตัว (๙) อุทธัจจะ ได้แก่ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ประการ^{๕๙}

๒. ผล ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) โสตาปัตติผล ท่านผู้บรรลุเรียกว่า “พระโสดาบัน”
- ๒) สกิทาคามีผล ท่านผู้บรรลุเรียกว่า “พระสกิทาคามี”
- ๓) อนาคามีผล ท่านผู้บรรลุเรียกว่า “พระอนาคามี”
- ๔) อรหัตตผล ท่านผู้บรรลุเรียกว่า “พระอรหันต์”^{๖๐}

จุดหมายสูงสุดของการพัฒนาตนเองในมิติแห่งพุทธศาสนาเถรวาท ถือเอาผลสำเร็จของมนุษย์เป็นตัววัด เป็นศูนย์กลางแห่งความสุขที่ขยายวงออกไปสู่คนอื่นและสังคมส่วนรวม บุคคลผู้บรรลุจุดหมายสูงสุดในพุทธศาสนาเถรวาทจึงแบ่งได้ ๔ จำพวก ได้แก่ ๑) พระโสดาบัน ๒) พระสกิทาคามี ๓) พระอนาคามี ๔) พระอรหันต์^{๖๑}

ปุถุชนทั่วไปและพระอริยบุคคลทั้ง ๔ จำพวกนี้ยังจัดเข้าในบุคคล ๒ จำพวกได้ ดังนี้

๑) เสขบุคคล หมายถึงปัจเจกชนทั่วไปและพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันจนถึงพระอนาคามีทั้งเพศบรรพชิตและคฤหัสถ์ชาย-หญิง กล่าวคือ ยังเป็นผู้ต้องศึกษาในเรื่องทาน ศีล สมาธิ ปัญญา คำว่า “ศึกษา” ในความหมายนี้ จึงเน้นไปในเรื่องของการลงมือประพฤติปฏิบัติ เพ่งพินิจพิจารณาตรวจสอบถึงสภาพกาย วาจาและจิตใจของตนว่าต้องศึกษาปฏิบัติตนต่อไปเพื่อให้หมดกิเลสตัณหาอุปาทานและอวิชชาทั้งหมด ไม่พึงพอใจหยุดอยู่ในความสุข ความดีที่ตนได้รับระดับต่างๆ ซึ่งยังมีใจจุดหมายสูงสุดทางพุทธศาสนาเถรวาท

๒) อเสขบุคคล หมายถึงพระอรหันต์ทั้งเพศบรรพชิตและคฤหัสถ์ชาย-หญิง เป็นพระอริยบุคคลผู้บรรลุจุดหมายสูงสุดแล้ว ไม่ต้องศึกษาหรือปฏิบัติธรรมเพื่อความสิ้นกิเลสตัณหา สิ้นทุกข์อีกต่อไป^{๖๒}

พระอริยบุคคลทั้ง ๔ จำพวกนี้จัดว่าเป็นผู้สำเร็จกิจแล้วตามลำดับขั้นนั้นๆ กล่าวคือ ยกเว้นพระอรหันต์จำพวกเดียว อีก ๓ จำพวกยังต้องศึกษาปฏิบัติตนต่อไปจนกว่าจะสำเร็จ

^{๕๙} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๖.

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๘๔.

^{๖๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๐-๒๕๓/๑๙๑-๑๙๒.

^{๖๒} วจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๒๘๐/๕๙.

เช่นเดียวกับพระอรหันต์ แต่พระอริยบุคคลทั้ง ๔ จำพวกนี้ ก็ถือว่ามีชีวิตความเป็นอยู่ที่เที่ยงตรง
 ดั่งงาม ไม่หวนกลับไปสู่ความตกต่ำด้วยอำนาจของอกุศลธรรมอีกเลย กล่าวคือ มีศีลมีธรรมประจำใจ
 มีจิตใจประกอบไปด้วยคุณงามความดี ละเว้นความชั่วตามฐานะที่ตนบรรลุถึง เป็นผู้ได้ก้าวเข้ามาสู่
 หนทางที่ประเสริฐแล้ว เป็นผู้ได้พัฒนาชีวิตอย่างถูกต้องและได้รับผลแล้ว และไม่มีทางที่จะประพฤติด
 ผลิตให้เป็นโทษภัยทั้งแก่ตน ผู้อื่นและสังคมอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม ตามทัศนะพุทธศาสนาเถรวาท
 จุดหมายของชีวิตที่ควรได้รับ คือ ความสุข ซึ่งมีอยู่ประเภทและหลายระดับด้วยกัน เช่น

๑) ความสุข ๒ ประการ ได้แก่

- (๑) กายิกสุข ความสุขทางร่างกาย
- (๒) เจตสิกสุข ความสุขทางจิตใจ^{๖๓}

๒) ความสุข ๒ ประการ ได้แก่

- (๑) สามิสสุข ความสุขที่อิงอาศัย มีรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น
- (๒) นิรามิสสุข ความสุขที่ไม่ต้องอาศัยอาศัย^{๖๔}

๓) ความสุข ๒ ประการ ได้แก่

- (๑) กามสุข ความสุขเนื่องด้วยกามคุณ
- (๒) เนกขัมมสุข ความสุขที่ไม่เนื่องด้วยกาม^{๖๕}

ความสุขยังสามารถแบ่งเป็น ๑๐ ชั้นหรือความสุข ๑๐ ชั้นได้อีก ดังนี้

- ๑) กามสุข ความสุขเนื่องด้วยกามได้แก่ความสุขโสมนัสที่เกิดขึ้นด้วยอาศัยกามคุณ
- ๒) ปฐมฌานสุข ความสุขเนื่องด้วยปฐมฌานซึ่งสกัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย

ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกัคคตา

- ๓) ทุตติยฌานสุข ความสุขเนื่องด้วยทุตติยฌาน ซึ่งประกอบด้วย ปีติ สุข และเอกัคคตา
- ๔) ตติยฌานสุข ความสุขเนื่องด้วยตติยฌาน ซึ่งประกอบด้วย สุข และเอกัคคตา
- ๕) จตุตถฌานสุข ความสุขเนื่องด้วยจตุตถฌาน ซึ่งประกอบด้วย อุเบกขา และ

เอกัคคตา

๖) อากาสานัญจายตนสมาบัติสุข ความสุขเนื่องด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ
 ซึ่งล่วงพ้นรูปสัญญาได้โดยสิ้นเชิง ปฏิขันธ์ญาณล่วงกลับไปหมด ไม่มนสิการนานัตตสัญญา นึกถึงแต่
 อวากาสนอนันต์เป็นอารมณ์

^{๖๓} อก.พูก. (ไทย) ๒๐/๓๑๕/๑๐๑.

^{๖๔} อก.พูก. (ไทย) ๒๐/๓๑๓/๑๐๑.

^{๖๕} อก.พูก. (ไทย) ๒๐/๓๑๐/๑๐๐.

๗) วิญญาณัญญาตนสมาปัตติสุข ความสุขเนื่องด้วยวิญญาณัญญาตนสมาบัติ ซึ่งคำนึงถึงวิญญาณอันอันันต์เป็นอารมณ์

๘) อากิญจัญญาตนสมาปัตติสุข ความสุขเนื่องด้วยอากิญจัญญาตนสมาบัติ ซึ่งคำนึงถึงภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์

๙) เนวสัญญานาสัญญาตนสมาปัตติสุข ความสุขเนื่องด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ อันถึงภาวะที่มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๑๐) สัญญาเวทิตินิโรธสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยสัญญาเวทิตินิโรธสมาบัติ อันถึงภาวะที่ดับสัญญาและเวทนาทั้งหมด^{๖๖}

ความสุขทั้ง ๑๐ ขั้นยังสามารถรวมเข้าได้เป็น ๓ ระดับได้ ดังนี้

๑) กามสุข ความสุขเนื่องด้วยกาม

๒) ฌานสุข หรือ อรัญญสมาปัตติสุข ความสุขเนื่องด้วยฌานหรือความสุขเนื่องด้วยสมาบัติ ๘ แยกเป็น ๒ ระดับย่อย ได้แก่

(๑) ความสุขในรูปฌาน หรือความสุขเนื่องด้วยรูปฌาน

(๒) ความสุขในอรูปฌาน หรือความสุขเนื่องด้วยอรูปฌาน

๓) นิโรธสมาปัตติสุข/นิพพานสุข ความสุขเนื่องด้วยนิโรธสมาบัติ

สรุปว่า ความสุขทั้ง ๑๐ ขั้นนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทยอมรับว่าเป็นความสุขที่แท้จริง ผู้ที่ปฏิบัติตนตามระบบและหลักคำสอนที่ถูกต้อง ไม่ว่าผู้นั้นจะมาจากชนชั้นระดับไหนก็สามารถบรรลุธรรมทุกขั้นได้ และมีความสุขได้อย่างแท้จริง เป็นความสุขที่ดีกว่า ประณีตลึกซึ้งยิ่งกว่ากันขึ้นไปตามลำดับขั้นเพราะความสุขขั้นต้นๆ มีส่วนเสียหรือแง่ที่เป็นทุกข์แทรกอยู่ด้วยมาก เมื่อเป็นสุขขั้นสูงขึ้นไปถึงยั้งประณีตบริสุทธิ์มากขึ้น ท่านสอนให้มองความสุขเหล่านั้นตามความเป็นจริงทั้งด้านที่เป็นสุขและด้านที่มีทุกข์เข้ามาปน คือ มองทั้งส่วนดีและส่วนเสีย หรือทั้งแง่ที่เป็นคุณและแง่ที่เป็นโทษ^{๖๗} อนึ่ง จุดหมายสูงสุดตามประโยชน์ทั้ง ๓ ข้างต้นยังหมายถึงการบรรลุอสังขหรือประโยชน์อีกนัยหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ ๓ ระดับ ได้แก่ ๑) อตตัตถประโยชน์ ประโยชน์ส่วนตน ๒) ปรัตถประโยชน์ ประโยชน์ของผู้อื่น ๓) อุภยัตถประโยชน์ ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย^{๖๘}

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๐/๙๖.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๓๐-๕๓๑.

^{๖๘} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๒๖๑-๒๖๒.

๓.๔ สรุป

๓.๔.๑ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับวรรณะ

ลักษณะทั่วไปของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล และก่อนสมัยพุทธกาลมีการกีดกันไม่ให้เสรีภาพแก่ประชาชนในหลายๆ เรื่องเช่นกีดกันเรื่องการแบ่งคนตามระบบวรรณะ มีการซื้อขายทาส มีการกีดกันเรื่องความเชื่อที่เป็นอิสระ มีการทรมานสัตว์และการฆ่าสัตว์เพื่อการบูชายัญ เป็นต้น เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงประกาศอิสรภาพโดยมิให้มีการกีดกันด้วยการแบ่งชั้นวรรณะ ไม่ต้องทุกข์ทรมานด้วยการเป็นทาส ให้มีอิสระในการเชื่อไม่ติดอยู่ในความเชื่อเก่าๆ ที่มีการใช้มนุษย์และสัตว์เป็นเครื่องบูชายัญโดยการเอาไปทรมานและฆ่า ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกมีปรากฏอยู่หลายแห่ง เมื่อศาสนาพุทธได้เผยแพร่เป็นที่ยอมรับในสังคมอินเดียแล้ว ทำให้ประชาชนอินเดียสมัยนั้นได้รับเสรีภาพจากการถูกบีบคั้นทางวรรณะ

เมื่อมองเฉพาะในแง่สังคมจะเห็นว่าพุทธกิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคมสมัยนั้น จะสำเร็จผลดีที่สุดด้วยการทำงานในบรรพชิตเพศเท่านั้น พระองค์จึงได้ทรงชักจูงคนชั้นสูงจำนวนมากให้ละความมั่งมีศรีสุข ออกบวชศึกษาเข้าถึงธรรมของพระองค์แล้ว ร่วมทำงานอย่างเสียสละอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ด้วยการจาริกไปเข้าถึงคนทุกชั้นวรรณะและทุกถิ่นที่จะไปถึงได้ ทำให้บำเพ็ญประโยชน์ได้กว้างขวาง อีกประการหนึ่ง คณะสงฆ์เองก็เป็นแหล่งแก้ปัญหาสังคมได้อย่างสำคัญเช่นในข้อว่า ทุกคนไม่ว่าจะเกิดในวรรณะใด เข้าบวชแล้วก็มีสิทธิเสมอกันทั้งสิ้น ส่วนเศรษฐกิจ คุฤทบทิ ผู้ยังไม่พร้อมที่จะเสียสละได้เต็มที่ก็ให้คงครองเรือนอยู่เป็นอุบาสก คอยช่วยให้กำลังแก่คณะสงฆ์ในการบำเพ็ญกรณียกิจของท่าน และนำทรัพย์สมบัติของตนออกบำเพ็ญประโยชน์สงเคราะห์ประชาชนไปด้วยพร้อมกัน^{๖๙}

การที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมิให้มีการแบ่งชั้นวรรณะ ทำให้ประชาชนมีความเสมอภาคกันในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง มีสิทธิในความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกันสามารถที่จะพัฒนาตนเองในทางที่ดีขึ้น ไม่ต้องติดอยู่ที่ชั้นวรรณะคนจะแตกต่างกัน ไม่ได้ขึ้นอยู่กับชั้นวรรณะ แต่แตกต่างกันที่กรรมดีกรรมชั่วที่ตนกระทำ ถ้าทำดีก็ดีเหมือนกัน ถ้าทำชั่วก็ชั่วเหมือนกันไม่ว่าจะเป็นคนมั่งมีหรือยากจน การไม่มีการซื้อขายทาส ทำให้คนในสมัยนั้นพ้นจากความเป็นทาสและได้เป็นไทในตัวเอง บางท่านเมื่อเข้ามาบวชในพุทธศาสนาทำให้ได้เป็นไทของตนเองทั้งทางกายและทางใจ สมัยต่อมาประเทศที่รับเอาพระพุทธศาสนามาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต มีการยกเลิกระบบทาสทำให้คนมีอิสรภาพมากขึ้นจนถึงทุกวันนี้

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔-๕.

การที่พระพุทธเจ้าไม่ให้มีการบูชายัญด้วยสัตว์และมนุษย์ ทำให้สัตว์และมนุษย์รอดพ้นจากความตายเป็นอันมากไม่ตกเป็นเครื่องมืออีกต่อไป นอกจากนั้นยังได้เปลี่ยนทัศนคติการบูชายัญด้วยการทำความดีแทน ทำให้คนสมัยนั้นหันมาทำความดี นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าได้ให้เสรีภาพแก่คนที่เชื่อถือหรือเชื่อถือได้ด้วยวิจาร์ณญาณของตนเอง ไม่บังคับให้เชื่อเหมือนกับลัทธิอื่น ๆ ในสมัยนั้น ทำให้ผู้คนในสมัยนั้นใช้ความคิดมีเหตุมีผลรอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้บรรลุนิพพานในเวลาต่อมา ทั้งหมดนี้เป็นคำสอนที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ให้เสรีภาพความเสมอภาคแก่มนุษย์ ศาสนาของพระองค์จึงเป็นไปเพื่อการมีเสรีภาพอย่างแท้จริง

๓.๔.๒ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการเลิกทาสวรรณะ

ในสุนทริกสูตร สังกตนิคาย สคาวรรค พระพุทธเจ้าตรัสตอบสุนทริกภิกษุว่า พราหมณ์ผู้ถามพระองค์ว่า “ชาติอะไร พระองค์ตรัสตอบว่าจงอย่าถามถึงชาติเลย จงถามถึงความประพฤติดีกว่า และทรงแสดงหลักธรรมและเหตุผลว่า ไฟย่อมเกิดได้จากไม้ ทุกชนิด ผู้รู้แม่เกิดในตระกูลต่ำ แต่เป็นผู้มีความเพียร เป็นผู้ก้นความชั่วด้วยความละอาย มีสัจย์ ผิดคน ก็เป็นคนอาชาไนยได้”^{๗๐}

สีลวิมังสาชคก ปัญจกนิบาตชคก สุตตันตปิฎก ทรงให้หลักธรรมเปรียบเทียบระหว่างสีล กับชาติชั้นวรรณะไว้ โดยแสดงภาษิตของพราหมณ์คนหนึ่งว่า

เราสงสัยว่า สีล การประพฤติกายวาจาเรียบร้อย ประเสริฐกว่าหรือสุตะ ความรู้ที่เกิดจากการเรียน การฟัง ประเสริฐกว่าแล้วเราก็อายสงสัยด้วยคิดเห็นว่าสีล ประเสริฐกว่าสุตะชาติและวรรณะเป็นของเปล่า สีลต่างหากที่เป็นของสูงสุด ถ้าไม่มีสีลแล้ว สุตะ จะไม่มีประโยชน์อะไรเป็นกษัตริย์ แต่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เป็นพ่อค้าแต่ไม่อาศัยธรรม คนเหล่านั้นย่อมละโลกทั้งสอง คือ โลกสวรรค์ และโลกมนุษย์ เข้าถึงทุกคติ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจันทาล ที่ทำหน้าที่สัปหรือ หรือคนรับใช้ที่ล้างส้วมก็ตาม ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว ย่อมเสมอกันในไตรทิพย์ คือในเทวโลก หรือกล่าวตามหลักธรรมคนเหล่านี้ชื่อว่ามีความดีของเทวดาเสมอกัน พระเวทก็ตาม ชาติสกุลก็ตาม พวกพ้องก็ตาม มิใช่เพื่อสัมผัสปรายภพ สีลที่บริสุทธิ์ของตนต่างหากนำความสุขในสัมปรายภพมาให้^{๗๑}

ในกัณณกัตถลสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณาสก พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า “วรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ถ้ามีความดีแล้วก็ชื่อว่าเสมอกัน โดยทรง

^{๗๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๕๘-๖๖๖/๒๐๔-๒๐๖.

^{๗๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๖/๒๙.

เปรียบว่าถ้าจะนำไม้สาละ ไม้มะม่วง ไม้มะเดื่อที่แห้งมาเผาไฟ ผล คือ เปลวไฟ สีของไฟและแสงไฟที่เกิดขึ้น ก็จะไม่ต่างอะไรกัน”^{๗๒}

ในอัครคัมภีร์พระพุทธรเจ้าตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะพราหมณ์ ชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงว่า

การที่พวกพราหมณ์ ยกย่องวรรณะของตนเท่านั้นว่าเป็นวรรณะขาว พวกอื่นเป็นวรรณะดำ พวกพราหมณ์เป็นผู้บริสุทธิ์ พวกอื่นไม่บริสุทธิ์นั้น เพราะมิได้ระลึกถึงเรื่องเก่า แท้จริงที่พวกพราหมณ์ว่า พวกตนเกิดจากปากพรหม เป็นโอรสของพรหมนั้นก็จริง เพราะพราหมณ์ทุกคนก็เกิดมาจากมารดาที่เป็นพราหมณ์ ต้องตั้งครมร์ คลอดจากช่องคลอด ต้องดื่มนมไม่มีอะไรเป็นพิเศษกว่าคนประเภทอื่นทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะไหน ก็อาจประกอบทางแห่งอกุศล คือ ทุจริตกายวาจาได้ด้วยกัน อาจเจตนาทางแห่งอกุศลมีทุจริตกายวาจาใจได้ด้วยกัน ครั้นแล้วทรงแสดงเรื่องเก่า ที่เป็นเหตุแบ่งชั้นวรรณะว่า ในชั้นแรกเป็นการแบ่งตามหน้าที่เข้าทำนอง Division of labour ในทางเศรษฐกิจ กล่าวคือใครทำหน้าที่อะไรก็แบ่งประเภทไปตามนั้น แต่มาภายหลังเข้าใจผิด ถือเป็นเหตุดูหมิ่นเหยียดหยามกันไป และทรงสรุปว่า วาเสฏฐะ และภารทวาชะ ธรรมะเป็นของประเสริฐสุดในหมู่ชน ทั้งในปัจจุบันและอนาคต^{๗๓}

ในมรุตสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระสุตตันตปิฎก มีการแสดงการโต้ตอบของพระมหากัจจายนเถระซึ่งเป็นพระอรหันตสาวกผู้ได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่า เป็นผู้ฉลาดในการอธิบายความแห่งคำย่อให้พิสดารกับพระเจ้ามรุตราชอวันตบุตร ผู้ไปถามพระเถระถึงมติของพราหมณ์ในเรื่องวรรณะที่ว่า พราหมณ์เท่านั้นประเสริฐ พระเถระได้แสดงเหตุผลตอบโต้ ดังนี้

๑) ในวรรณะ ๔ เหล่านี้ วรรณะเหล่าใดเป็นผู้มั่งมี วรรณะเดียวกันและวรรณะอื่น ย่อมเข้าเป็นสาวกของวรรณะนั้น

๒) วรรณะใดประพฤติกุศลกรรมบถ เมื่อตายไปแล้วย่อมเข้าสู่อบาย เสมอกันหมดไม่มีพิเศษ

๓) วรรณะใดประพฤติกุศลกรรมบถ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เสมอกันหมดไม่มีเว้น

๔) วรรณะใดทำโจรกรรม ทำปรทวาริกรรม คือ การล่วงภริยาผู้อื่น วรรณะนั้นต้องรับราชอาชญาเหมือนกันหมดไม่มีเว้น

^{๗๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗๑-๕๘๓/๓๙๑-๔๐๐.

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๕/๑๐๔.

๕) วรรณะได้ออกบวช ตั้งอยู่ในศีลในธรรม วรรณะนั้น ย่อมได้รับความนับถือ ได้รับการบำรุง และได้รับคุ้มครองรักษาเสมอกันหมดไม่มีเว้น^{๗๔}

พระเจ้ามธุรราช ตรัสสรรเสริญภาษิตของพระเถระ และปฏิญาณพระองค์เป็น พุทธศาสนิกชน แต่ครั้งนั้นพระบรมศาสดาณิพพานแล้ว จึงได้แต่ตรัสว่า ถ้าพระองค์ทรงได้ข่าวว่าพระ ผู้มีพระภาคประทับอยู่ในที่ใด แม้ไกลเท่าไกลพระองค์จะเสด็จไปเฝ้าให้จงได้ พระผู้มีพระภาค บริณิพพานเสียแล้ว พระองค์ขอร้องพระผู้มีพระภาคผู้แม่บริณิพพานแล้วนั้นกับพระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ

ในอัมพภูตสูตร ที่มณิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก มีข้อความที่แสดงถึงความเป็นผู้หึงใน วรรณะของมาณพคนหนึ่งชื่ออัมพภูต ไปถามพระพุทธเจ้าในเรื่องวรรณะ พระองค์ทรงอาศัยความรู้ ทางประวัติศาสตร์ ตรัสตอบมาณพผู้นั้นให้เห็นว่า แต่เดิมต้นสกุลของมาณพผู้นั้นเป็นคนใช้ของเจ้า ศากยะ นอกจากนั้นในข้อที่มาณพผู้นั้นถือว่า ตนเป็นคนเกิดในสกุลพราหมณ์ จึงดูหมิ่นคนที่เกิดใน สกุลอื่นๆ นั้น พระพุทธเจ้าทรงพิสูจน์ให้ฟังด้วยเหตุผลว่า ทั้งในสายมารดาหรือในสายบิดาจาริต ประเพณีก็ยังถือว่ากษัตริย์สูงกว่า เช่น ชัตตียกุมารได้กับสตรีสกุลพราหมณ์มีบุตรออกมา บุตรนั้นย่อม ได้ที่นั่งและได้น้ำดื่มในพวกพราหมณ์ แต่ไม่ได้อภิเษกเป็นกษัตริย์ เพราะยังไม่บริสสุทธิ์ทางฝ่ายมารดา พราหมณ์กุมารได้กับสตรีสกุลกษัตริย์ มีบุตรออกมา บุตรนั้นย่อมได้ที่นั่งและได้น้ำดื่มในพวกพราหมณ์ แต่ไม่ได้อภิเษกเป็นกษัตริย์ เพราะยังไม่บริสสุทธิ์ทางฝ่ายบิดา สรุปได้ว่า บุตรที่เกิดจากพ่อแม่ผสม วรรณะกัน ระหว่างกษัตริย์กับพราหมณ์นั้นเข้าพวกพราหมณ์ได้ แต่จะอภิเษกเป็นกษัตริย์ไม่ได้ ต้องบริสสุทธิ์ในวงศ์กษัตริย์ล้วนๆ กับอีกข้อหนึ่ง ทรงถามให้ตอบว่า พราหมณ์ที่ถูกขับไล่จากหมู่ พราหมณ์ ถูกโกนศีรษะประจานแล้ว จะได้ที่นั่งและตม้น้ำในพวกพราหมณ์ด้วยกันอีกหรือไม่ อัมพภูตมาตอบว่าไม่ได้ จึงตรัสถามต่อไปว่า กษัตริย์ที่ถูกขับออกจากหมู่กษัตริย์ถูกโกนศีรษะ ประจานแล้วจะได้ที่นั่งและตม้น้ำในพวกพราหมณ์หรือไม่ อัมพภูตตอบว่าได้ ซึ่งเป็นอันยอมรับว่า โดยจาริตประเพณีกษัตริย์ไม่ถูกรังเกียจเหมือนพวกวรรณะอื่น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชี้แจงเหตุผลทาง วรรณะให้มาณพ ผู้นั้นคลายทิฏฐิมานะแล้ว จึงทรงแสดงเรื่องวิชาคือความรู้และจรณะ คือ ความ ประพฤติที่จะทำให้บุคคลสูงขึ้นได้ โดยไม่ต้องเกรงข้อบกพร่องเรื่องชาติชั้นวรรณะและเป็นการเตือน ไปในตัวด้วยว่า อัมพภูตมาณพมีความรู้และความประพฤตินั้นแล้วหรือยัง เป็นอันว่าทรงชี้ให้มาณพ นั้นสำนึกได้ว่า ครั้งแรกที่ยกตนข่มพระองค์ในเรื่องชาติชั้นวรรณะ จนกระทั่งพระองค์ทรงพิสูจน์ให้ เห็นความความรู้ความประพฤติสำคัญกว่า เพราะการถือตัวของมาณพนั้น แม้จะพิสูจน์โดยจาริต ประเพณี ก็ยังมีจุดอ่อนที่อาจต่ำกว่าวรรณะอื่นในบางกรณี จากข้อความในสูตรนี้ทำให้เกิดความรู้และ เข้าใจในเรื่องนี้ซึ่งตั้งพุทธดำรัสว่า “ในหมู่คนที่เดือดร้อนเรื่องถือโคตร กษัตริย์นับเป็นผู้ประเสริฐสุด

^{๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๔-๔๘๕/๓๒๖-๓๓๓.

แต่ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติย่อมเป็นผู้ประเสริฐสุดในเทวดาและมนุษย์”^{๗๕} ตามพุทธสุภาษิตนี้แสดงว่า จารีตประเพณีในการถือชั้นวรรณะ กษัตริย์นับว่าเป็นผู้ที่มีวรรณะสูง แต่ตามหลักความจริง คนที่ประกอบด้วยความรู้ดี และความประพฤติดี ย่อมเป็นผู้สูงสุดทั้งในเทวดาและในมนุษย์

ตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์มีสิทธิเกียรตินฐานะทางสังคมและอาชีพการงานแตกต่างกันไปตามวรรณะของตนๆ แม้นักประวัติศาสตร์ฝ่ายฮินดูจะว่าการถือวรรณะในยุคนั้นยังไม่เคร่งครัดนัก แต่อย่างน้อยคนวรรณะศูทร ก็ไม่มีสิทธิที่จะฟัง หรือกล่าวความในพระเวทอันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ได้ ทั้งมีกำหนดโทษไว้อย่างรุนแรงถึงจำคุกเป็น ๒ ชักรด้วย และคนจัณฑาลหรือพวกนอกวรรณะก็ไม่มีสิทธิได้รับการศึกษาเลย การกำหนดวรรณะก็ใช้ชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยก โดยเฉพาะพวกพราหมณ์กำลังพยายามยกตนขึ้น ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุดส่วนในทางศาสนา พวกพราหมณ์เหล่านั้น ซึ่งเป็นผู้รักษาศาสนาพราหมณ์สืบต่อกันมา ได้พัฒนาคำสอนในด้านลัทธิพิธีกรรมต่างๆ ให้กลับซับซ้อนใหญ่โตโอ้อวดขึ้น พร้อมกับที่ไร้เหตุผลลงโดยลำดับ การที่ทำได้ดังนี้ มิใช่เพียงเพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนาเท่านั้น แต่มุ่งสนองความต้องการของผู้มีอำนาจที่จะแสดงเกียรติยศความยิ่งใหญ่ของตนประการหนึ่งและด้วยมุ่งหวังผลประโยชน์ตอบแทนที่จะได้จากผู้มีอำนาจเหล่านั้นอย่างหนึ่ง พิธีกรรมเหล่านี้ล้วนชักจูงให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น เพราะหวังผลตอบแทนเป็นทรัพย์สมบัติและความสุขต่างๆ พร้อมกันนี้ ก็ก่อความเดือดร้อนแก่คนชั้นต่ำ พวกทาส กรรมกรที่ต้องทำงานหนัก และการทารุณต่อสัตว์ด้วยการฆ่าบูชาโยญี ครั้งละเป็นจำนวนมากๆ ในเวลาเดียวกันนี้ พราหมณ์จำนวนหนึ่งได้คิดว่าพิธีกรรมต่างๆ ไม่สามารถให้ตนประสบชีวิตนิรันดร์ได้ จึงได้เริ่มคิดเอาจริงเอาจังกับปัญหาเรื่องชีวิตนิรันดร์ และหนทางที่จะนำไปสู่ภาวะเช่นนั้น ถึงกับยอมปลีกตัวออกจากสังคมไปคิดค้นแสวงคำตอบอาศัยความวิเวกอยู่ในป่า และคำสอนของศาสนาพราหมณ์ในยุคนี ซึ่งเรียกว่า ยุคอุปนิษัท มีความขัดแย้งกันเองมาก บางส่วนอธิบายเพิ่มเติมเรื่องพิธีกรรมต่างๆ บางส่วนกลับประณามพิธีกรรมเหล่านั้น และในเรื่องชีวิตนิรันดร์ก็มีความเห็นต่างๆ กันมีคำสอนเรื่องอาตมันแบบต่างๆ ที่ขัดกันจนถึงขั้นสุดท้ายที่ว่า อาตมัน คือ พรหมันเป็นที่มาและแทรกซึมอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง มีภาวะที่อธิบายไม่ได้อย่างที่เรียกว่า “เนติ เนติ” (ไม่ใช่ นั่น ไม่ใช่ นั่น) เป็นจุดหมายสูงสุดของการบำเพ็ญเพียรทางศาสนาและพยายามแสดงความหมายโต้ตอบปัญหา เกี่ยวกับเรื่องสภาพของภาวะเช่นนั้น พร้อมกับที่ทวงถามความรู้เหล่านี้ไว้ในหมู่พวกตน พร้อมกันนั้น นักบวชอีกพวกหนึ่งซึ่งเบื่อหน่ายต่อความไร้สาระแห่งชีวิตในโลกนี้ ได้ไปบำเพ็ญเพียรแบบต่างๆ ตามวิธีการของพวกตนๆ ด้วยหวังว่าจะได้พบชีวิตอมตะหรือผลสำเร็จอันวิเศษอัศจรรย์ต่างๆ ที่ตนหวัง บ้างก็บำเพ็ญตบะทรมานตนด้วยประการต่างๆ ตั้งต้นแต่อดอาหารไปจนถึงการทรมานร่างกายแบบแปลกๆ

^{๗๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๑/๑๒๘.

ที่คนธรรมดาคิดไม่ถึงว่าจะเป็นไปได้ บ้างก็บำเพ็ญสมาธิจนถึงกล่าวว่าทำปาฏิหาริย์ได้ต่างๆ บ้างก็สามารถบำเพ็ญจนได้ถึงรูปสมบัติ อรูปสมบัติ^{๗๖}

นักบวชประเภทที่เรียกว่าสมณะอีกหลายหมู่หลายพวก ซึ่งได้สละบ้านเรือนออกบวช แสวงหาจุดหมายชีวิตเช่นเดียวกัน ก็ได้เร่ร่อนท่องเที่ยวไปในบ้านเมืองต่างๆ ถกเถียงถามปัญหากัน บ้าง ตั้งตนเป็นศาสดาแสดงทัศนะของตนต่างๆ กันหลายแบบหลายอย่าง จนปรากฏว่าเกิดมีลัทธิต่างๆ ขึ้นเป็นอันมาก เฉพาะที่เด่นๆ ซึ่งที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ถึง ๖ ลัทธิ สภาพเช่นนี้จะสรุปสั้นๆ ความว่ายุคนั้น คนพวกหนึ่งกำลังรุ่งเรืองขึ้นด้วยอำนาจศาสนาและกำลังผลิตเพลินมัวเมาแสวงหาทรัพย์สมบัติและความสุขทางวัตถุต่างๆ พร้อมกับที่คนหลายพวกกำลังมีฐานะและความ เป็นอยู่ด้อยลงๆ ทุกที ไม่ค่อยได้รับความเหลียวแล ส่วนคนอีกพวกหนึ่งได้ปลีกตัวออกไปเสียจากสังคมที่เดียวไปมุ่งมั่นค้นหาความจริงในทางปรัชญา โดยมีได้ใส่ใจสภาพสังคมเช่นเดียวกัน ในด้าน ประชาชนนั้น พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้แก่ทุกคนเข้ามานับถือได้ ไม่มีการกีดกัน ใครจะนับถือ ศาสนาอะไรมาก่อน ถ้าเขาต้องการมานับถือพระพุทธศาสนาด้วยใจจริงแล้วพระพุทธศาสนาก็กยอมรับ ด้วยเหตุนี้เอง การที่จะเข้าถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้นั้นมิใช่เข้าทางด้านศึกษาหรือ การเข้าในฐานะบรรพชิตเท่านั้น แต่ต้องปลูกศรัทธา ความเชื่อมั่น ปสาทะความเลื่อมใสในพระธรรม คำสอนนั้นด้วยการลงมือประพฤติปฏิบัติด้วยมีสติปัญญา โดยไม่เคลือบแคลงสงสัย และใช้สติปัญญา พิจารณาเลือกเฟ้นจนประจักษ์แก่ใจแล้วจึงเชื่อและปฏิบัติตาม เพราะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เถรวาทนั้นทนต่อการพิสูจน์ ทดลองของผู้ใคร่จะรู้ เข้าใจในแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังพุทธดำรัสที่ตรัสถึงความมหัศจรรย์ประการที่ ๔ ในจำนวน ๘ ประการที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิม ถึงการนับว่าพระสมณศากยบุตร ทั้งนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมuna อจิรวดี สรรภู มหิ แม่น้ำเหล่านั้น ไหล ไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่ามหาสมุทรนั่นเอง ภิกษุทั้งหลาย แม้ชื่อที่วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ ถึงการนับว่าพระสมณศากยบุตรทั้งนั้น นี้ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๔”^{๗๗}

สรุปว่า เมื่อพิจารณาถึงผลงานและพระจริยาของพระพุทธเจ้าเป็นหลักพิจารณาแล้ว จะมองเห็นแนวทางการบำเพ็ญพุทธกิจที่สำคัญหลายอย่าง เช่น ทรงพยายามล้มล้างความเชื่อถืองมงายในเรื่องพิธีกรรมอันเหลวไหลต่างๆ โดยเฉพาะการบูชาอัย ด้วยการสอนย้ำถึงผลเสียหายและความ

^{๗๖} อรพินท์ ปานนาค และคณะ, *อารยธรรมตะวันออก*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖๐.

^{๗๗} อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๑๘/๑๕๗.

ไร้ผลของพิธีกรรมเหล่านั้นทั้งนี้เพราะยัญพิธีเหล่านั้น ทำให้คนมัวแต่คิดหวังพึ่งเหตุปัจจัยในภายนอก ซึ่งอย่างหนึ่งทำให้คนกระหายทะยานและคิดหมกมุ่นในผลประโยชน์ทางวัตถุเพิ่มพูนความเห็นแก่ตน ไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากเดือดร้อนของเพื่อนมนุษย์และสัตว์ ทำให้คนคิดหวังแต่เรื่องอนาคตจนไม่คิดปรับปรุงปัจจุบัน แต่กลับทรงสอนย้ำหลักการให้ทาน ให้เสียสละแบ่งปันและสงเคราะห์กันในสังคม สิ่งต่อไปที่ทรงพยายามสอนหักล้าง คือระบบความเชื่อถือเรื่องวรรณะ ที่นำเอาชาติกำเนิดมาเป็นขีดขั้นจำกัดสิทธิ และโอกาสทั้งในทางสังคมและทางจิตใจของมนุษย์ ทรงตั้งคณะสงฆ์ที่เปิดรับคนจากทุกวรรณะให้เข้าสู่ความเสมอภาคกัน เหมือนทะเลที่รับน้ำจากแม่น้ำทุกสายกลมกลืนเข้าเป็นอันเดียวกัน ทำให้เกิดสถาบันวัด ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นศูนย์กลางเผยแผ่วัฒนธรรมและการศึกษาที่สำคัญยิ่ง จนศาสนาฮินดูต้องนำไปจัดตั้งขึ้นบ้างในศาสนาของตน เมื่อหลังพุทธปรินิพพานราว ๑๔๐๐ ปี ทรงให้สิทธิแก่สตรีที่จะได้รับประโยชน์จากพุทธธรรม เข้าถึงจุดหมายสูงสุดที่พุทธธรรมจะเข้าถึงได้ เช่นเดียวกับบุรุษแม้ว่าการให้สิทธินี้ จะต้องทรงกระทำด้วยความหนักพระทัย และด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ที่จะเตรียมการวางรูปให้สภาพการณ์ได้สิทธิของสตรีนี้ดำรงอยู่ด้วยดีในสภาพสังคมสมัยนั้น เพราะสิทธิของสตรีในการศึกษาอบรมทางจิตใจได้ถูกศาสนาพระเวทค่อยๆ จำกัดแคบเข้ามาจนปิดตายแล้วในสมัยนั้น ประการต่อไป ทรงสั่งสอนพุทธธรรมด้วยภาษาสามัญที่ประชาชนใช้ เพื่อให้ทุกคนทุกชั้น ทุกระดับการศึกษา ได้รับประโยชน์จากธรรมนี้ทั่วถึง ตรงข้ามกับศาสนาพราหมณ์ที่ยึดความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท และจำกัดความรู้ชั้นสูงไว้ในวงแคบของพวกตนด้วยวิธีการต่างๆ โดยเฉพาะคือด้วยการใช้ภาษาเดิมคือสันสกฤตซึ่งรู้จำกัดในหมู่พวกตนเป็นสื่อถ่ายทอดและรักษาคัมภีร์ แม้ต่อมาจะมีผู้ขออนุญาตพระพุทเจ้าให้ยกพุทธพจน์ขึ้นสู่ภาษาพระเวท พระองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต ทรงยืนยันให้ใช้ภาษาของประชาชนตามเดิม ประการต่อไป ทรงปฏิเสธโดยสิ้นเชิงที่จะทำเวลาให้สูญเสียไปกับการถกเถียงปัญหาที่เกี่ยวกับการแก่งความจริงทางปรัชญา ซึ่งไม่อาจนำมาพิสูจน์ให้เห็นได้ด้วยวิธีแสดงเหตุผลทางคำพูด ถ้าใครถามปัญหาเช่นนี้ พระองค์จะทรงยับยั้งเสียแล้วตั้งผู้นั้นกลับมาสู่ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่จะต้องเกี่ยวข้องและปฏิบัติได้ในชีวิตจริงโดยทันที สิ่งที่จะพึงรู้ได้ด้วยคำพูด ทรงแนะนำด้วยคำพูด สิ่งที่จะพึงรู้ด้วยการเห็น ทรงให้เขาดู มิใช่ให้ดูสิ่งที่จะต้องเห็นด้วยคำพูด และทรงสอนพุทธธรรมโดยปริยายต่างๆ เป็นอันมาก มีคำสอนหลายระดับ ทั้งสำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ผู้สละเรือนแล้ว ทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุและเพื่อประโยชน์ลึกซึ้งทางจิตใจ เพื่อให้ทุกคนได้รับประโยชน์จากหลักพระธรรมคำสอนอย่างทั่วถึงกัน

หลักคำสอนเกี่ยวกับชีวิตและศักยภาพของมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้เป็นหลักปฏิบัติที่ว่าด้วยการออกจากทุกข์ ด้วยการลดละเลิกกิเลส นับแต่ระดับพื้นฐาน คือ ระดับทาน ศีล ไปจนถึงระดับต่อมา คือ ระดับสมาธิ และระดับที่สุด คือ ระดับภาวนา สำหรับทานนั้นเป็นหลักปฏิบัติเพื่อกล่อมเกล่าจิตใจให้ประณีตและรู้จักสละออก ศีลนั้น เป็นหลักปฏิบัติเพื่อลดละการเบียดเบียนตนและชีวิตสัตว์อื่นๆ ภาวนานั้น เป็นหลักปฏิบัติเพื่อสร้างจิตให้สงบระงับและสร้างปัญญาในระดับรู้แจ้ง

แห่งตลอดมาประหารกิเลส จะเห็นว่า ล้วนเป็นการละ การสละ การสลัด การหลีกออกทั้งสิ้น หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงประกอบด้วยปัญญาซึ่งเกิดจากพัฒนาการตนเองของแต่ละคน พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงไม่เร่ร่อนใคร ไม่เรียกร้องให้ใครมาเชื่อถือ เพราะเหตุว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทต้องเริ่มที่ใจ นับตั้งแต่เริ่มจากความสมัครใจใคร่จะพิสูจน์ดูด้วยปัญญาของตนเองมากกว่าเน้นศรัทธาความเชื่อมั่น อีกนัยหนึ่ง พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ถือเรื่องวรรณะ ไม่ได้อ้างเพศ วัย ฐานะในการปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์